

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

“MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ”

Əlyazma hüququnda

MIKAYILLI PƏRVİZ FAZİL oğlu

**“AZƏRBAYCANDA VERGİ UÇOTUNUN FORMALAŞMASI VƏ
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ”**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisas:

060402 “Mühasibat uçotu və audit”

Magistr proqramının rəhbəri:

prof. Ə.İ.Daşdəmirov

Elmi rəhbər:

dos. M.C.Hacıyeva

Kafedra müdiri:

prof. S.M.Səbzəliyev

BAKİ – 2016

MÜNDƏRICAT

Giriş	3
Fəsil 1. AZƏRBAYCANDA VERGİ SİYASƏTİ VƏ VERGİLƏRİN SOSIAL-IQTISADI MAHIYYƏTİ, ONLARIN İQTISADİYYATIN TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ ROLU	6
1.1. Vergi siyasəti və vergilərin sosial-iqtisadi mahiyyəti	6
1.2. İqtisadiyyatın tənzimlənməsində vergilərin rolu	14
1.3. Vergitutmanın əsas prinsipləri və vergilərin iqtisadi sistemdə yerinə yetirildiyi funksiyalar	20
Fəsil 2. VERGITUTMANIN UÇOTUNUN TƏŞKİLİ ƏSASLARI VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ	25
2.1. Əlavə dəyər vergisinin, aksizlərin və əmlak vergisinin uçotu	25
2.2. Torpaq vergisinin, yerli vergilərin, yol vergisinin və mədən vergisinin uçotu	33
2.3. Sadələşdirilmiş verginin, dövlət rüsumunun, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin uçotu	38
2.4. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin uçotu	42
Fəsil 3. MALİYYƏ HESABATININ BEYNƏLXALQ VƏ MILLİ STANDARTLARI ƏSASINDA VERGİLƏRİN UÇOTU XÜSUSİYYƏTLƏRİ	48
3.1. MHBS 12 “Mənfəət vergisi” adlı standartın məqsədi və tətbiq edildiyi sahələr	48
3.2. Müvəqqəti fərqlərin müəyyənləşdirilməsi və uçotu	56
3.3. Maliyyə hesabatında informasiyaların açıqlanmasına tələblər	63
3.4. “Cari mənfəət vergisi üzrə” 3№-li Milli Mühasibat uçotu standartından istifadə imkanları	65
Nəticə	71
Ədəbiyyat siyahısı	77

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müxtəlif mülkiyyət formalarına mənsub təsərrüfat vahidlərinin fəaliyyət göstərdiyi bazar iqtisadiyyatı sistemində vergi sistemi sosial-iqtisadi sahədə dövlətə öz funksiyalarını həyata keçirməyə imkan verən bir alt sistem kimi çıxış edir.

Cəmiyyətin inkişafının hər bir mərhələsində dövlətin özünəməxsus vergi siyasəti formalar və fəaliyyət göstərir. Bazar iqtisadiyyatında dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi məhdud, onun sərəncamında olan mülkiyyətin nisbətən az xüsusi çəkiyə malik olması dövləti öz funksiyalarını həyata keçirmək üçün zəruri olan maliyyə mənbələri axtarmağa məcbur edir. Belə maliyyələşmə mənbəyi rolunu isə gəlir və əmlaka tətbiq edilən vergilər oynayır. Ona görə də dövlət vergi sistemini elə tənzimləməlidir ki, o, cəmiyyətin bütün üzvlərini təmin edərək həm iqtisadi, həm də sosial həyata müsbət təsir göstərmiş olsun. Eyni zamanda vergilər büdcə gəlirləri rolunu oynamaqla yanaşı, stimullaşdırıcı, tənzimləyici funksiya yerinə yetirir. Vergi dərəcələrinin dəyişdirilməsi, yeni vergi formalarının tətbiqi yolu ilə dövlət iqtisadi fəallığı gücləndirə və ya zəiflədə bilər. Bu baxımdan, vergilər müasir dövrdə milli gəlirin yenidən bölgüsünün ən mühüm alət, fərdi və sosial maraqlar arasında optimal nisbət yaratmağa kömək edən bir vasitə kimi çıxış edir. Odur ki, sadalananlar dissertasiya işində məhz bu mövzunun seçilməsi və tədqiqat dairəsinin müəyyənləşdirilməsində həlledici amil olmuşdur.

Tədqiqatın məqsədi. Dissertasiya işində bazar münasibətləri şəraitində vergilərin daşdığı mahiyyətin açılması, vergiqoyma sisteminin təşkili prinsiplərinin, Azərbaycanda müasir vergi sisteminin fəaliyyət mexanizmi və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi əsas məqsəd kimi seçilmişdir. Eyni zamanda, 2001-ci il 01 yanvar tarixindən qüvvəyə minmiş vergi məcəlləsinə müvafiq vergilərin uçotunun aparılması və təşkili, vergiləri makro və mikroiqtisadi səviyyədə təhlilinin aparılma metodikasının təkmilləşdirilməsi məsələlərinə də toxunulmuşdur. Burada müasir dövrdə vergilərin hesablanması və ödənilməsi mexanizmi və qaydalarında mövcud olan nöqsanlar, həmin nöqsanların aradan qaldırılması imkanlarının göstərilməsi də məqsədlərdən biri hesab edilir.

Tədqiqatda müxtəlif vergi formalarının uçotu və təhlilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərində əməli və nəzəri təkliflərin işlənilib hazırlanması dissertasiya işinin əsas məqsədlərinə daxildir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmetini vergi münasibətlərinin nəzəri əsasları, həm də vergi münasibətlərinin nəzəri əsasları, həm də vergi münasibətlərinin konkret hüquqi forması kimi çıxış edən vergi növlərinin mikro və makroiqtisadi səviyyədə öyrənilməsi təşkil edir. Tədqiqat işində eyni zamanda vergilərin iqtisadi fəallığa təsiri məsələləri də öz əksini tapır.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqat işində obyekt kimi müxtəlif təsərrüfat subyektlərində vergilərin uçotu və təhlili məsələlərinə toxunarkən şərti məlumatlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri metodologiyası. Magistr işində Mühəsibat uçotu haqqında Qanun, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, müvafiq qanunvericilik aktları, Maliyyə Nazirliyinin Standartlarından istifadə edilmişdir. Tədqiqat işində müvafiq informasiya mənbələrinə və ədəbiyyatlara istinadlar verilmişdir.

Tədqiqat işinin yeniliyi və təcrübəvi əhəmiyyəti. Dissertasiya işində bazar münasibətlərinin prinsipləri, sahibkarlıq fəaliyyətinə zəmin yaratmağın zəruriliyi nəzərə alınmaqla vergi münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi, hüquqi baza ilə praktik fəaliyyət qaydaları arasında uyğunsuzluq, həmin uyğunsuzluqların aradan qaldırılma yolları, vergi uçotunun təşkili problemləri öz geniş əksini tapır. Burada ənənəvi yanaşmadan fərqli olaraq, “vergi” anlayışının şünə yeni aspektdən baxılmış, vergilərin daxili təbiətinə xas olan sosial-iqtisadi mahiyyəti ilə həmin mahiyyətin konkret təzahürü forması arasında əlaqənin yaradılmasına cəhd gğstərilmişdir. Eyni zamanda, nəzəri yanaşmadakı yeniliklə yanaşı, praktik məsələlərə də konkret təkliflər irəli sürülür. Dissertasiya işində yeni Vergi Məcəlləsinin ayrı-ayrı maddələrində münasibət bildirilmişdir. Praktik fəaliyyətdə iqtisadi səmərə verə bilən təkliflər, vergilərin uçotunda hansı dəyişikliklərin edilməsinin zəruriliyi məsələsinə toxunulmuşdur. Vergi təhlilinə gəldikdə isə dis-

sertasiya işində iqtisadi təhlil ədəbiyyatlarında tam şəkildə işlənib hazırlanmamış və ya tamamilə toxunulmamış metodikaların elmi əsasları işıqlandırılmışdır.

İşin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticələrdən ibarət olmaqla 78 səhifədən ibarətdir.

Girişdə mövzunun aktuallığı, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri haqqında ümumi məlumat verilmişdir.

Dissertasiya işinin I fəslində vergilərin sosial-iqtisadi mahiyyəti, iqtisadi sistemdə oynadığı rol və yerinə yetirdiyi funksiyalar tədqiq olunmuşdur.

Dissertasiya işinin II fəslində müasir dövrdə müxtəlif vergi növlərinin uçotu və onların təkmilləşdirilməsi istiqamətləri öz əksini tapmışdır. Eyni zamanda hazırda qüvvədə olan Vergi Məcəlləsinin bəzi maddələrinə münasibət bildirilmişdir.

Dissertasiya işinin III fəslində MHBS və MMUS əsasında vergilərin tutulması metodikası, onun informasiya mənbələri, müvəqqəti fərqlər və c. məsələlər öz əksini tapmışdır.

Nəticə bölməsində magistr işində elmi cəhətdən əsaslandırılmış nəticələr və problemin həlli istiqamətləri qısa şəkildə göstərilmişdir.

İşin sonunda tədqiqatın aparılması zamanı istifadə olunan və istinad edilən ədəbiyyatların siyahısı verilmişdir.

FƏSİL 1. AZƏRBAYCANDA VERGİ SİYASƏTİ VƏ VERGİLƏRİN SOSIAL-IQTISADI MAHIYYƏTİ İQTISADIYYATIN TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ ROLU

1.1. Vergi siyasəti və vergilərin sosial-iqtisadi mahiyyəti

Öz xərclərini maliyyələşdirmək üçün fiskal mexanizmlər yaradan və onlardan istifadə edən dövlət və dövlət aparatının yaranması vergilərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Ümumi daxili məhsulun (ÜDM) yenidən bölüşdürülməsinin əsas üsulu onun müəyyən bir hissəsinin büdcənin formalaşdırılması məqsədi ilə dövlət tərəfindən birbaşa tutulmasıdır ki, bu da vergitutmanın iqtisadi mahiyyətini təşkil edir.

Hər bir dövlət vergi almadan mövcud ola bilməz. Dövlət və iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin mövcud olduğu yerdə vergitutma da mövcuddur. Vergilərin ümumi xarakterini istənilən dövlətin maliyyə sistemində əsas yer tutan büdcə sistemi şərtləndirir. Çünki dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri məhz büdcə vasitəsi ilə istifadə olunur. Dövlət büdcəsi isə gəlirlər vasitəsi ilə formalaşır. Bununla əlaqədar olaraq dövlətin maliyyə sistemində vergitutmanın rolunun yüksəldilməsi qanunauyğun xarakter daşıyır. Belə ki, İkinci Dünya Müharibəsindən sonra aparıcı xarici dövlətlərin büdcələrinə vergi daxilolmalarının həcmi bir neçə dəfə artmışdır. Büdcənin gəlirlər hissəsində vergi daxilolmalarını artırmaq məqsədi ilə hər bir dövlət özünün vergi siyasətini işləyib hazırlayır. Dövlətin vergi siyasəti dedikdə, dövlət tərəfindən işlənilib hazırlanmış, vergi sahəsində cəmiyyətin qarşısında duran bu və ya digər vəzifələri həyata keçirməyə yönəlmiş tədbirlər sistemi başa düşülür.

İqtisadi, siyasi və digər fərqlərə baxmayaraq istənilən dövlətin vergi siyasəti ilk növbədə onunla müəyyən olunur ki, dövlət özü təkrar istehsal prosesinin fəal iştirakçısı kimi çıxış edir. Dövlətin əsas məqsədi cəmiyyətin qarşısında duran iqtisadi və sosial məsələlərin həll edilməsidir ki, bu da vergi siyasətinin formalaşmasına öz təsirini göstərir.

Vergi siyasətinin məqsəd və vəzifələri konkret iqtisadi şəraitdən asılıdır. Məqsəd və vəzifələr müəyyən edildikdən sonra dövlət onların həyata keçirilməsi

üsullarını işləyib hazırlayır. Bu və ya digər üsuldən istifadə edilməsi konkret vəziyyətdən asılıdır. Dövlətin vergi siyasəti müvafiq normativ aktların qəbul edilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Dövlətin vergi siyasəti mümkün qədər çox tutulmağa inkişafına kömək etməlidir. Bu mənada etatizm xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Etatizm fransız sözü olub etat - dövlət sözündən götürülmüşdür, dövlətə ictimai inkişafın məqsəd və ali nəticəsi kimi baxan siyasi fikir cərəyanıdır.

Vergi siyasəti həyata keçirilərkən dövlət büdcəsinin tənzimlənməsi, planlaşdırılması və ona nəzarətin qanunla müəyyən edilmiş hüquqi normaları reallaşdırılır. İqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış vergi siyasəti vəsaitlərin vergi sistemi vasitəsi ilə toplanmasının optimallaşdırılması məqsədini güdür. Vergi siyasəti dövlət orqanlarının elmi cəhətdən əsaslandırılmış hüquqi fəaliyyəti kimi geniş təkrar istehsalın tələbatını təmin etməlidir. Onun əsas məqsədi vergi ödəyicilərindən vergilərin tutulmasının hüquqi qaydalarını təmin etməklə bərabər vergitutmanın təsiri altında formalaşan iqtisadi münasibətlərin hərtərəfli qiymətləndirilməsidir.

Gələcək nəzərə alınmaqla hazırlanan vergi siyasəti vergi strategiyası, cari anda həyata keçirilən vergi siyasəti isə vergi taktikası adlanır.

Dövlət və vergitutmanın əlaqəsindən danışarkən vergi yükü kateqoriyası diqqəti cəlb edir. Makroiqtisadi səviyyədə vergi yükü - vergilərin cəmiyyətin ictimai həyatında rolunu xarakterizə edən vergi daxilolmalarının həcmnin ÜDM-un həcminə nisbəti kimi təyin olunan ümumiləşdirilmiş göstəricidir. Xarici ölkələrdə vergi yükünün orta səviyyəsi 40-45 % təşkil edir. Məsələn, İsveçdə 52 %, ABŞ, Türkiyə və Yaponiyada 30 %, Nepalda isə 5 %-dir.

Konkret vergi ödəyicisi səviyyəsində vergi yükü kateqoriyası onun ümumi gəlirinin büdcəyə keçirilən hissəsini əks etdirir. Bu zaman adı çəkilən göstərici ödənilmiş bütün vergilərin cəminin məhsul satışının həcminə nisbəti kimi təyin olunur. Bəzi hallarda büdcədən kənar fondlara ödənişlər də vergi ödənişlərinin tərkibinə daxil edilir. Vergi yükünün optimal səviyyəsinin təyin edilməsi bütün dövlətlər üçün makroiqtisadi problemdir. Adətən tez-tez belə bir fikir irəli sürülür

ki, vergi yükü göstəricisinin səviyyəsi nə qədər kiçikdirsə, iqtisadiyyat bir o qədər sürətlə və dinamik inkişaf edir. Bir çox iqtisadçılar hesab edirlər ki, vergilərin azaldılması iqtisadiyyata ciddi zərbə vura bilər. Məsələn, 2000-ci illərin əvvəllərində vergilərin azaldılmasına baxmayaraq ABŞ-da büdcə kəsiri kəskin artmış, 2011-ci ildə yığım norması inkişaf etmiş ölkələr arasında ən aşağı - 3,9 % səviyyəsində olmuşdur. Beləliklə, inkişaf etmiş xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, vergilərin azaldılmasının uzunmüddətli perspektivdə iqtisadi artımın sürətinə təsiri olduqca cüzdür. Nəzərə almaq lazımdır ki, vergitutma nəzəriyyəsində hamı tərəfindən etiraf edilən və vergi dərəcəsi ilə vergi daxilolmalarının həcmi arasındakı asılılığı əks etdirən Laffer əyrisidir. Bu əyriyə uyğun olaraq vergi dərəcəsinin son nöqtəyə qədər aşağı salınması vergi daxilolmalarının azalmasına səbəb olur. Vergi dərəcəsinin son nöqtədən sonrakı artımı da vergi gəlirlərinin azalmasına gətirib çıxarır.

Müəyyən iqtisadi amillərin vergi daxilolmalarının həcminə təsirini xarakterizə etmək üçün makroiqtisadiyyatda vergilərin elastiklik əmsalı adlanan göstəricidən istifadə olunur. Bu əmsal aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$E = \frac{\Delta X}{X} * \frac{\Delta \ddot{U}}{\ddot{U}}$$

burada,

E- elastiklik əmsalı;

X - vergi daxilolmalarının ilkin səviyyəsi;

ΔX - vergi daxilolmalarının artımı;

$\ddot{U}$ -təsiri öyrənilən amilin kəmiyyəti;

$\Delta \ddot{U}$ -təsiri öyrənilən amilin artımı.

Vergilərin elastiklik əmsalı göstərir ki, müəyyən amilə 1 faiz dəyişməsi nəticəsində vergi daxilolmalarının həcmi neçə faiz dəyişəcək. Bu əmsalın qiyməti vahiddən böyük, kiçik və ona bərabər ola bilər. Əgər vergilərin elastiklik əmsalı ümumi milli məhsula (ÜMM) nəzərən təyin olunursa və onun qiyməti vahidə bərabərdirsə, bu o deməkdir ki, ÜMM-da dövlətin vergi gəlirlərinin payı sabit

qalır. Əgər bu əmsalın qiyməti vahiddən böyükdürsə, deməli, vergi gəlirləri ÜMM-a nəzərən daha yüksək sürətlə artır. Bu o deməkdir ki, ümumi milli məhsulda vergi daxilolmalarının xüsusi çəkisi yüksəlir. Əgər bu əmsalın qiyməti vahiddən kiçikdirsə, deməli, ÜMM-da vergi daxilolmalarının xüsusi çəkisi azalır.

İqtisadi nöqqeyi nəzərdən vergiləri yığım, rüsum və digər ödənişlərdən fərqləndirmək olduqca mürəkkəbdir. Həqiqətən də vergi və qeyri-vergi ödənişləri üçün ümumi cəhət onların qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tutulması, məcburi xarakteri, büdcə və büdcədən kənar fondlarla əlaqəli olmasıdır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, vergilərə yalnız iqtisadi deyil, həm də hüquqi mənə kəsb edən kateqoriya kimi baxmaq lazımdır. Vergi münasibətləri, o cümlədən vergilərin tutulması vergi qanunvericiliyi normaları ilə nizamlanır. Qeyri-vergi ödənişləri isə qanunvericiliyin digər sahələrinin, məsələn, sosial təminat, pensiya hüququ və s. normaları ilə nizamlanır. Deməli, məcburi ödəniş o zaman vergi ödənişi statusu alır ki, o bilavasitə vergi sisteminə daxil edilmiş olsun və ona uyğun vergi qanunu ilə xüsusi qaydada vergi statusu verilmiş olsun. Yuxarıda deyilənlərin əsasında vergiyə aşağıdakı kimi tərif vermək olar:

Vergi - büdcəyə ya bilavasitə dövlətin vergi sisteminə daxil olan, ya da vergi qanunvericiliyi aktı ilə müəyyən edilmiş məcburi ödənişdir.

Vergi və qeyri-vergi ödənişləri arasındakı əsas hüquqi fərqləri müəyyənləşdirdikdən sonra qeyri-vergi ödənişlərinə aşağıdakı kimi tərif vermək olar:

Qeyri-vergi ödənişləri dedikdə, dövlətin vergi sisteminə daxil olmayan, digər qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilən məcburi ödənişlər başa düşülür.

Vergi - dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədi ilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi şəklində dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə, habelə məqsədli dövlət fondlarına köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişdir.

Çox geniş yayılmış maliyyə sanksiyalarını, faizləri və inzibati cərimələri vergilərdən fərqləndirmək lazımdır. Onlar arasındakı əsas fərq tutulma səbəbləridir. Vergi ödənişlərinin əsas səbəbi milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsi,

cərimə ödənilməsinin səbəbi isə bu və ya digər qanun pozuntusudur. Qanunvericilikdə və vergitutma təcrübəsində vergi termini ilə yanaşı, yığım və rüsum terminlərindən də istifadə olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, vergi, yığım və rüsum anlayışları arasında nəzəri xarakterli fərqlər mövcuddur. Vergilər əvəzi

Ödənilmədən həyata keçirilən ödənişlərdir. Yığım və rüsumlar isə dövlət və yerli orqanlar tərəfindən qanunla müəyyən edilmiş xidmətlərin göstərilməsi və ya müəyyən hüquqların verilməsi üçün tutulur. Onların tutulmasında əsas məqsəd dövlət orqanlarının bu və ya digər funksiyaları yerinə yetirərkən çəkdikləri xərclərin ödənilməsidir. Yığım hər hansı bir fəaliyyətin həyata keçirilməsi müqabilində tutulan vəsaitlərdir.

Rüsumlar vətəndaş və ya təşkilatlardan dövlət orqanları ilə hər hansı bir fəaliyyətin həyata keçirilməsi müqabilində tutulan vəsaitlərdir.

Yığımlara misal olaraq bazarlarda, yarmarkalarda satış fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslərdən alınan vəsaitləri göstərmək olar. Onlar müəyyən məbləği ödəməklə satış fəaliyyətini həyata keçirmək hüququnu əldə edirlər. Rüsumlara misal olaraq gömrük rüsumlarını, notariat əməliyyatlarının həyata keçirilməsinə görə ödənilən rüsumları göstərmək olar.

Vergiləri digər ödənişlərdən fərqləndirmək üçün onlara xas olan əsas əlamətləri qeyd etmək lazımdır.

Verginin **birinci əlaməti** onun subyektin gəlirinin bir hissəsini dövlətin xeyrinə özgəninkiləşdirilməsidir. Yəni, vergi ödənilən zaman mülkiyyətçinin gəlirinin müəyyən hissəsi dövlətin mülkiyyətinə keçir. Bu zaman ortaya belə bir problem çıxır: dövlət və ya bələdiyyə müəssisələrinin ödədikləri vergiləri vergi ödənişləri hesab etmək olarmı? Bir tərəfdən vergi qanunvericiliyi dövlət müəssisələri üçün heç bir istisna halları müəyyən etmir, digər tərəfdən isə dövlət müəssisələri vergi ödəyərkən mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsi baş vermir. Göründüyü kimi, mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsi bu və ya digər ödənişlərin vergi və ya qeyri- vergi ödənişlərinə aid edilməsi üçün yeganə meyar deyil.

Verginin **ikinci əlaməti** onun təyin edilməsi və tətbiq olunmasının qanuniliyidir. Başqa sözlə, vergilər qanunvericilik aktları ilə müəyyən olunmuş qaydada müəyyən edilir və tutulur.

Vergilərin **üçüncü əlaməti** onların vacibliyidir. Qanunvericiliyə uyğun olaraq hər bir vergi ödəyicisi müəyyən şərtlər daxilində vergini ödəməyə borcludur. Əksər inkişaf etmiş ölkələrin konstitusiyalarında vətəndaşların vergi öhdəlikləri konstitusiya xarakteri daşıyır.

Vergilərin **dördüncü əlaməti** onların məcburi xarakter daşmasıdır. Bu dövlət tərəfindən vergi, hüquq-mühafizə və məhkəmə orqanlarının təmsalında təmin olunur. Sanksiya və məcburetmə vasitələri sistemi vergi ödəyicilərinə vergi ödəmək öhdəliklərini yerinə yetirməkdə müəyyən təsir göstərir.

Vergilərin **beşinci əlaməti** onların pul formasında ödənilməsidir. Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyində vergilərin əmlak və ya başqa şəkildə ödənilməsi nəzərdə tutulmamışdır. Bir sıra ölkələrdə hələ də natural vergilər mövcuddur. Məsələn, Laos və Vyetnamda kənd təsərrüfatı vergiləri düyü ilə ödənilir. Bir sıra ölkələrin vergi sistemində məcburi olmayan vergilər də mövcuddur. Məsələn, dövlət qanunvericilik aktları ilə deyil, dini normalarla təyin olunan kilsə vergiləri.

Vergilərin **altıncı əlaməti** onların əvəzsiz xarakter daşmasıdır. Vergi şəklində dövlət büdcəsinə keçirdiyi pulun müqabilində vergi ödəyicisi bilavasitə heç nə almır, yəni verginin ödənilməsi öhdəliyi birtərəfli xarakter daşıyır. Dövlət vergiləri yığarkən, yığılan bu vergilərin müqabilində öz üzərinə vergi ödəyicisi qarşısında heç bir öhdəlik götürmür. Eyni zamanda, vergiləri ödəməklə vergi ödəyicisi hər hansı bir əlavə səlahiyyət əldə etmir. Ancaq bu deyilənlər heç də dar mənada başa düşülməməlidir. Bu o demək deyildir ki, vergi ödəyicisi ödədiyi verginin müqabilində, ümumiyyətlə, heç nə əldə etmir. Pulsuz təhsil və səhiyyə xidməti, hüquq-mühafizə orqanlarının qanunçuluğu təmin etməsi və s. məhz ödənilən vergilər hesabına həyata keçirilir.

Vergilərin **yeddinci əlaməti** onların abstrakt ödəniş olmasıdır. Vergilər büdcəyə keçirilərkən məqsədli təyinat daşıyırlar, yəni onların konkret olaraq hansı

dövlət xərclərinin ödənilməsi üçün köçürüldüyü göstərilir. Dövlət büdcəsinə daxil olan vəsaitlər dövlətin bütün ehtiyaclarının ödənilməsi üçün nəzərdə tutulur.

Əvvəlcə dövlət büdcəsi formalaşır, sonra isə bu vəsaitlərin xərclərin ayrı-ayrı maddələri üzrə bölüşdürülməsi həyata keçirilir. Bəzi vergi ödənişləri məqsədli xarakter daşıyırlar ki, bu da onların adında öz əksini tapır. Buna misal olaraq tranzit yol vergisini göstərmək olar. Vergi ödəyicilərinin vəzifələrinin müəyyən edilməsi üçün qanunvericilik aktlarında vergi öhdəliklərinin elementləri müəyyən olunur. Onlar aşağıdakı şəkildədir:

Vergi hüquq norması - vergi sahəsində səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən müəyyən olunan ümumi davranış qaydaları. Mənz bu normalar vergi öhdəliklərinin yaranması və həyata keçirilməsini tənzimləyir. Vergi norması olmadan vergi ödəmək vəzifəsi «qanunla müəyyən olunmuş» hesab edilə bilməz. Vergitutma obyektı - vergiyə cəlb olunan, verginin aid olduğu obyektlər (məsələn, gəlir, mənfəət, torpaq, əmlak, faydalı qazıntılar, təqdim edilmiş malların (işlərin, xidmətlərin) əlavə edilmiş dəyəri və s.).

Vergitutma miqyası-vergitutma obyektinin ölçülməsi parametri, başqa sözlə, vergini hesablamaq üçün əsas götürülən vahid (məsələn, torpaq vergisində sahə, avtomobillər üçün gömrük rüsumunun hesablanması zamanı mühərrikin həcmi və s.)

Vergitutma bazası - vergitutma obyektinin vergi tutulan hissəsinin kəmiyyətə ifadəsidir. Vergitutma bazası vergitutma obyektı ilə üst-üstə düşə də, düşməyə də bilər.

Vergi ödəyicisi - müəyyən edilmiş vergitutma obyektlərindən vergi ödəyən istənilən şəxs;

Vergitutma norması və ya vergi yükü - vergitutma obyektlərinin gəlirinin vergilər vasitəsi ilə tutulan hissəsi;

Vergi güzəşti - vergi ödəməkdən azad etmə və ya möhlət verilməsi;

Bərki sanksiyası - vergi qanunvericiliyinin pozulması faktı müəyyən edilərkən vergi yükünün artırılması;

Verginin miqdarı - büdcəyə ödənilməli olan verginin həcmi.

Vergilərin müxtəlifliyi onların müəyyən əsaslarla növlərə bölünməsi zərurətini yaradır. Bu və ya digər verginin hər hansı bir növə aid edilməsi həmin verginin mahiyyətini və məzmununu daha dəqiq müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Müasir vergitutma nəzəriyyəsində vergilər əsasən aşağıdakı xüsusiyyətlərinə görə növlərə ayrılırlar:

- tutulma üsuluna görə;
- subyektinə görə;
- ödənilədiyi büdcənin səviyyəsinə görə.

Tutulma üsuluna görə vergiləri 2 əsas qrupa ayırmaq olar: birbaşa vergilər və dolaylı vergilər.

Birbaşa vergilər dedikdə, maddi sərvətlərin toplanması prosesində vergi ödəyicilərinin gəlir və ya əmlakından bilavasitə tutulan vergilər başa düşülür. Buna görə də bu vergilərin dəqiq məbləği məlumdur. Birbaşa vergilərə nəqliyyat vasitəsi sahiblərindən tutulan vergi, torpaq vergisi, əmlak vergisi, fiziki şəxslərdən tutulan gəlir vergisi, hüquqi şəxslərdən tutulan mənfəət vergisi və s. daxildir. Dolaylı vergilər malların və ya xidmətin qiymətindən tutulan vergilərdir. Bu vergilərə istehlak vergiləri də deyilir. Onlar qismən və ya tamamilə əmtəənin dəyərinə köçürülür. Dolaylı vergilərə misal olaraq əlavə dəyər vergisini, aksizləri və s. misal göstərmək olar.

Göründüyü kimi, birbaşa verginin ödəyicisi gəliri əldə edən şəxs, dolaylı verginin ödəyicisi isə əmtəənin istehlakçısıdır.

Subyektinə görə vergiləri 3 qrupa ayırmaq olar: fiziki şəxslərdən tutulan vergilər; müəssisə və təşkilatlardan tutulan vergilər; eyni zamanda həm hüquqi, həm də fiziki şəxslərdən tutulan vergilər (qarışıq vergilər).

Fiziki şəxslərdən tutulan vergilərə misal olaraq gəlir vergisi, fiziki şəxslərin əmlak vergisi, vərəsəlik və ya bağışlanma yolu ilə keçən əmlakdan vergi və s. göstərmək olar.

Müəssisə və təşkilatlardan tutulan vergilərə mənfəət vergisi, əlavə dəyər vergisi, aksizlər, müəssisə və təşkilatların əmlakından tutulan vergi və s. daxildir.

Qarışıq vergilər elə vergilərdir ki, onları həm hüquqi, həm də fiziki şəxslər ödəyirlər. Məsələn, dövlət rüsumları, bəzi gömrük rüsumları və s.

Ödəniləndiyi büdcənin səviyyəsinə görə vergiləri 2 qrupa ayırmaq olar: təsbit olunmuş vergilər və tənzimədiçi vergilər.

Təsbit olunmuş vergilər birbaşa və ya bütövlükdə konkret büdcə və ya qeyri-büdcə fonduna köçürülür.

Tənzimədiçi vergilər müəyyən nisbətdə həm respublika, həm də yerli büdcələrə köçürülür. Məsələn, respublikamızda hüquqi şəxslərdən tutulan mənfəət vergisinin müəyyən faizi respublika büdcəsinə, müəyyən faizi isə yerli büdcəyə köçürülür.

Qeyd etmək lazımdır ki, vergilərin yuxarıda sadaladığımız təsnifata uyğun olaraq növlərə bölünməsi yeganə qayda deyil, onları başqa əlamətlərə görə də növlərə ayırmaq olar.

1.2. İqtisadiyyatın tənzimlənməsində vergilərin rolu

Vergi sistemi bazar münasibətlərinin formalaşması və inkişafı dövründə iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi vasitələrindən biridir. Lakin bu vasitədən səmərəli şəkildə istifadə etmək üçün onu yeni yaradılan iqtisadi mexanizmlə paralel təkmilləşdirmək zəruridir. Həm də tətbiq edilən vergi sisteminin arzulanan nəticə verməsi üç vacib məsələnin həll edilməsi ilə sıx bağlıdır: birincisi, baş verə biləcək iqtisadi böhranın və inflyasiyanın qarşısını almaq, bu sahədə nisbi sabitlik yaratmaq; ikincisi, azad sahibkarlığın inkişafına geniş şərait yaratmaq, iqtisadiyyatı dövlətsizləşdirmək və özəlləşdirmək. Bazar iqtisadiyyatının formalaşmasında və bərqərar olmasında bu, ən ümdə vəzifələrdən biridir; üçüncüsü, ölkədə özünəməxsus bütün atributlarla birlikdə milli valyuta dövriyyəyə buraxmaq və onun, MDB dövlətləri də daxil olmaqla başqa ölkələrin valyutalarına nisbətən məzənnəsini müəyyən etmək. Milli valyutanın "məhkəməliyi", yəni onun başqa valyutalarla münasibətində ən qısa və sabit "amplitudası" təmin edilməlidir. Lakin bu məsələlərdən hər hansının həlli bir iqtisadi sistemdən

başqasına keçid kimi çox mürəkkəb prosesin ayrılmaz tərkib hissəsi olaraq öz xüsusi konsepsiyasını və onun həyata keçirilməsi üçün vaxt tələb edir.

Bazar iqtisadiyyatının formalaşması üçün zəruriyyət kəsb edən və ona müvafiq iqtisadi idarəetmə mexanizmini daim hərəkətə gətirən və dövlətin vergi siyasətini özündə real surətdə əks etdirən mükəmməl qanunlar sistemi işlənilib hazırlanmalıdır.

Hazırkı şəraitdə vergi siyasətinin ən mühüm məsələləri aşağıdakı şəkildə təsəvvür edilir:

- 1) dövlətin idarə edilməsi, sosial-iqtisadi və müdafiə xarakterli problemlərin maliyyələşdirilməsi üçün büdcəyə kifayət qədər vəsait daxil olmasını təmin etmək;
- 2) iqtisadi proporsiyalarda bilavasitə əhalinin tələbatını təmin etməyə yönəlmiş istehsalın xeyrinə olaraq kəskin dəyişikliklər aparmaq;
- 3) işgüzar fəallığı stimullaşdırmaq üçün əlverişli şərait yaratmaq, yəni istehsal fəaliyyətinin nəticələrinə görə istehsalçıda yüksək maddi maraq yaratmaq, kapital qoyuluşlarını həvəsləndirmək.

İndiki şəraitdə vergi siyasətində ən başlıca problemlərdən biri vergilərin çoxnövlülməyü ilə bağlı məsələlərin həllindən ibarətdir. Bir sıra dünya ölkələrinin təcrübəsi sübut edir ki, vergilərin çoxnövlülməyü bir tərəfdən onların ağırlığının geniş tədiyyəçilər dairəsində ədalətli bölgüsünə yardım edir, digər tərəfdən isə mühasibat uçotunun təşkilində və vəsaitlərin büdcəyə daxil olmasına nəzarətdə ciddi çətinliklər yaradır. Ona görə də vergi siyasəti mümkün qədər vergilərin sayının azaldılmasına yönəldilməlidir.

Hazırda dövlət büdcəsi əsasən mövcud vergi növləri hesabına formalaşır. Ona görə də vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında mülahizələrimizi onlar üzərində qurmağa çalışacağıq.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan vergi məcəlləsinə görə «ƏDV - Azərbaycan Respublikası ərazisində malların istehsalı, işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi və tədavülü prosesində onların dəyərinə əlavənin bir

hissəsinin, həmçinin Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən vergi tutulan bütün malların dəyərinin bir hissəsinin büdcəyə tutulması formasıdır.»

Bu vergini tətbiq edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, əlavə dəyər vergisinin "müvəffəqiyyətlə tətbiq olunduğu inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrdə onun əsas tənzimləmə funksiyaları həddindən artıq istehsalın qarşısını almaqdan və zəif istehsalçıları əmtəə bazarından sıxışdırıb çıxarmaqdan ibarətdir. Zəngin əmtəə bazarı və effektiv rəqabət şəraitində bu verginin əsas hissəsi istehsalçıların üzərinə düşür. Lakin hipertrofig inhisarçılıq və əmtəə qıtlığı şəraitində belə bir tənzimləmə vasitəsinin, yəni verginin tətbiq olunması isə onun bütün ağırlığını istehlakçının üzərinə salır. Digər tərəfdən yüksək əlavə dəyər vergisi inflyasiyanın qarşısını almır. Əksinə bu prosesi bir növ stimullaşdırır və sürətləndirir.

Yüksək əlavə dəyər vergisi texnoloji və elm tutumlu istehsal sahələrinin inkişafına mənfi təsir göstərir. Belə ki, həmin istehsallarda satış dəyərinin tərkibində material xərclərinin çox az olması faktiki olaraq mənfəətin ikiqat vergiyə cəlb olunmasına gətirib çıxarır.

Nəhayət, yüksək əlavə dəyər vergisi əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin çox aşağı olduğu bir şəraitdə ən əsas funksiyasını - vəsaitlərin büdcəyə daxil olmasını təmin edə bilmir. Bunun da əsas səbəblərindən biri istehsal həcmi getdikcə azalan malların qiymətinin çox yüksək olmasında və vaxtında satılmamasındadır. Real şərait göstərir ki, əlavə dəyər vergisinin qəbul ediləcək dərəcələri müxtəlif məhsul növləri üzrə diferensiallaşdırılmalıdır (vergidən azad etmə və sıfır dərəcəsi də daxil edilməklə). Məsələyə bu cür yanaşmaq qanunvericiliyə çoxlu düzəlişlər və əlavələr etmədən əhalinin sosial müdafiəsinə imkan yarada bilər. Belə ki, verginin məbləği özünü həmişə məhsulun qiymətində əks etdirir.

Aksizlər vasitəli vergi növü kimi qiymətlərin və tariflərin səviyyəsinə birbaşa təsir göstərir. Bununla əlaqədar olaraq aksizlər üzrə elə çevik bir siyasət həyata keçirilməlidir ki, tələb və təklifin səviyyəsindən asılı olaraq müntəzəm surətdə mallara (işlərə və xidmətlərə) qoyulan vergi dərəcələrinin dəyişməsinə və vəsaitlərin büdcəyə alınmasını təmin etsin.

Aksizləri respublika daxilində, MDB dövlətlərində və "möhkəm valyuta zonalarında" satılacaq məhsulların növlərinə görə diferensiallaşdırmaq və tələbatın səviyyəsindən asılı olaraq məhsulların daha geniş dairəsinə tətbiq etmək lazımdır. Məsələyə belə yanaşmaq hazırda qüvvədə olan aksiz dərəcələrini aşağı salmağa imkan verir və buna müvafiq olaraq aksizli malların qiyməti aşağı düşər və əksinə, çox vaxt möhtəkirlik üçün alınan malların qiyməti bir qədər qalxar. Aksizli malların siyahısının genişləndirilməsi vəsaitlərin müntəzəm olaraq büdcəyə daxil olmasına da imkan yaradır.

Respublikadan kənara göndərilən məhsullara, xammal və materiallara daha yüksək aksiz dərəcələri tətbiq edilə bilər.

Hüquqi şəxslərin əmlakının vergiyə cəlb edilməsi mexanizmi iqtisadiyyatda quruluş dəyişikliklərinin tənzimlənməsi üçün geniş imkanlar açır. İstehsal müəssisələrinin demək olar ki, tamamilə dövlətin sərəncamında olduğu bir şəraitdə belə bir iqtisadi idarəetmə vasitəsindən istifadə etmək çox vacibdir.

Əmlak vergisinin müvəqqəti də olsa hiss olunacaq dərəcədə təyin edilməsinin əsas üstünlükləri nədən ibarətdir?

Birincisi, müəssisələr tərəfindən lazımsız istehsal fondlarının əldə edilməsi və onların səmərəsiz istifadəsi həmin müəssisələrin müflisləşməsinə səbəb ola bilər ki, bu da hökmən bəzi lüzumsuz iqtisadi strukturları sıxışdırıb çıxaracaqdır.

İkincisi, əmlak bazarına külli miqdarda zəruri istehsal fondları çıxarılacaq. Gizli deyil ki, bəzi qüvvələr özlərinin xüsusi mənafeələrini qorumaq, iqtisadi inkişafı ləngitmək, süni əmtəə qıtlığı yaratmaq, əlverişli imkan düşəndə mənimsəmək və hiperinflyasiya prosesini sürətləndirmək üçün əsas fondların öz istehsalında çox da vacib olmayan xeyli hissəsini "dondurulmuş" vəziyyətdə saxlayırlar. Deməli, əmlak vergisinin köməyiylə bir tərəfdən, hazırda olduqca ehtiyac duyulan xeyli pul vəsaitinin sərbəst dövriyyəsi təmin edilə bilər, digər tərəfdən isə kapitalın möhtəkir vasitəçilik dairəsindən istehsal dairəsinə cəlb edilməsini stimullaşdırmaq mümkün olar.

Üçüncüsü, əmlakın əldə edilməsi ilə bağlı xərclər "birdəfəlik olmaq hüququnu" itirəcək. Belə ki, verginin daimi təzyiqi müəssisə sahiblərini alqı-

satqıda daha ehtiyatlı olmağa məcbur edər və bu da inflyasiyanın qarşısını almaqda qiymətlərin səviyyəsinə öz təsirini göstərər. Dördüncüsü, elə bir özəlləşdirmə prosesi gedər ki, özəlləşdirilən əmlak "xüsusi adamların" deyil, yalnız ondan həm özünün, həm də cəmiyyətin xeyrinə səmərəli istifadə edən və ən azı müəyyən edilmiş vergini ödəyə bilən işgüzar adamların əlində cəmləşər. Bunun üçün mülkiyyətin yeni sahibi istehsalçının məmuniyyətlə alacağı məhsulu buraxmağa məcbur olacaqdır. Bununla özəlləşdirmənin sağlam və ədalətli iqtisadi əsası qoyulur və dövlət mülkiyyətinin yenidən satılması üçün möhtəkirlik vasitəsinə çevrilməsinin qarşısı alınır.

Beşincisi, büdcə mənafeyi baxımından mülkiyyət vergisinin bir üstünlüyü də ondadır ki, o, ümumi və labüddür. Yəni iqtisadi müvəffəqiyyətdən asılı olmayaraq bütün mülkiyyətçilər ödənməsinə əvvəlcədən təminat verilmiş vergini büdcəyə keçirməlidirlər.

Lakin onu da qeyd edək ki, 18 faiz əlavə dəyər vergisinin, 10-25 faiz mənfəət vergisinin qüvvədə olduğu şəraitdə yüksək əmlak vergisinin də tətbiq olunması - onsuz da çətinliklərə məruz qalan iqtisadiyyatın tamamilə dağılmasını sürətləndirə bilər. Ona görə də burada söhbət ancaq bu iqtisadi tənzimləyicilər arasında nisbi proporsiyaların dəyişilməsi tədbirlərindən gedə bilər.

Mənfəətin vergiyə cəlb edilməsində məsələ vergi dərəcələrinin artırılıb ya da azaldılması çərçivəsindən kənara çıxır. Fikrimizcə, real şəraiti nəzərə alaraq, iqtisadi sabitləşmə dövrünə qədər mənfəətdən vergini məzmun və mahiyyətcə ona yaxın olan gəlirdən vergi ilə əvəz etmək daha məqsədəuyğun olardı. Niyə? Birincisi, vergiyə cəlb etmə bazası kəskin sürətdə genişlənir. Heç bir istisna olmamaq şərtilə iqtisadi prosesin bütün iştirakçıları vergi obyektinə çevrilirlər. İkincisi, məlumdur ki, mənfəətin vergidən gizlədilməsi üçün təcrübədə sayısız-hesabsız yollar mövcuddur. Amma gəlir kateqoriyası ilə belə manipulyasiyalar olduqca çətinidir. Çünki əmək haqqı ödənilməyən istehsal prosesi yoxdur. Əmək haqqı isə gəlirin bir hissəsidir. Üçüncüsü, müəssisələrin gəliri vergiyə cəlb edilərsə, dövlət əmək haqqının normalaşdırılması və zəhmətkeşlərin gəlirinin himayədarlığı kimi inzibatçılıqdan özünü azad etmiş olar. Dördüncüsü, belə bir

qayda müəssisələrə imkan verər ki, vergiləri ödədikdən sonra öz sərəncamında qalan vəsaitlərin istifadə olunmasının daha üstün, vacib istiqamətlərini müstəqil müəyyən etsinlər.

Lakin belə bir sistemin tətbiqi üçün xalq təsərrüfatı müəssisələri ən azı 4 qrupa bölünməli və bu qruplar üzrə vahid vergi dərəcələri müəyyənləşdirilməlidir.

Xarici hüquqi şəxslərin və birgə müəssisələrin mənfəətinin vergiyə cəlb edilməsi haqqında xüsusi qanun layihəsi işlənib hazırlanmalıdır.

Hazırda fiziki şəxslərin gəlirlərinin vergiyə cəlb edilməsi sistemi dövlət və əhali arasında mənafe baxımından ziddiyyətlidir. Belə ki, işçilərin əmək haqqının 14 faizi əlavə dəyər vergisi, təxminən 10-14 faizi isə aksizlər vasitəsilə onlardan büdcəyə alınır. Gəlir vergisi isə yenə qazanılmış əmək haqqının orta hesabla 13- 15 faizinin alınmasını təmin edir. Beləliklə, dövlət işçilərin əmək haqqının təxminən yarsını vergi sistemi vasitəsilə geri alır. Əhalinin böyük əksəriyyətinin həyat səviyyəsinin kətdikcə aşağı düşdüyü bir şəraitdə bu, xüsusilə yolverilməzdir.

Əmək haqqından tutulan vergilərin islahatı hazırda mənfəətdən alınan vergi ilə uzlaşmır. Ona görə ki, mənfəətdən verginin ancaq adı "mənfəətdən vergidir", əslində o həm də əmək haqqının normalaşdırılmış miqdarından yuxarı hissəsinə görə ödənilən vergidir. Belə olan halda əmək haqqı mahiyyətcə öz əsas funksiyasını - işçi qüvvəsinin təkrar istehsalını demək olar ki, yerinə yetirə bilmir.

Ona görə də əmək haqqı fondunun müəyyən edilməsində əsaslı islahatlar aparılmalıdır. Birinci növbədə, maya dəyərinin tərkibinə daxil edilən əmək haqqı inzibati yolla normalaşdırılmamalıdır, əksinə, istehsalın artım həcmi ilə uzlaşdırılmalıdır. İkincisi, minimum əmək haqqının məbləği qiymətlərin artma (azalma) tempinə əsasən vaxtaşırı indeksləşdirilməlidir. Üçüncüsü, minimum əmək haqqı minimum istehlak səbətinə bərabər tutulub, vergidən azad edilməlidir. Dördüncüsü, minimum istehlak səbətinə daxil olan mallar əlavə dəyər vergisindən azad edilməlidir. Beşincisi, həmin mallar üzrə aksizlərin dərəcələri diferensiallaşdırılarkən minimum dərəcələr tətbiq edilməlidir.

Mülahizələrimizi yekunlaşdıraraq qeyd edək ki, vergi siyasəti iqtisadi reallıqlar üzərində qurulmalıdır. Bunun üçün: 1) əlavə dəyər vergisinin orta

səviyyəsinin 10- 15%-dən çox olmayan diferensiallaşdırılmış dərəcələri qəbul edilməlidir. Həm də bu dərəcələr üzrə vergi hesablanarkən ümumiyyətlə məhsul satışından dövriyyə deyil, dəyər artımı üzrə hesablanmış vergi məbləği büdcəyə köçürülməlidir; 2) aksizlər tətbiq edilən malların siyahısını bir qədər genişləndirməklə aksiz dərəcələrini aşağı salmaq lazımdır; 3) əmlak vergisinə xüsusi yer verilməli və onun dərəcəsi əsas fondların dəyərinin 3-5 faizi qədər müəyyən edilməlidir; 4) fiziki şəxslərin əmək haqqının minimum məbləği minimum istehlak səbətinin dəyərinə bərabər tutularaq vergidən azad edilməlidir; 5) mənfəətdən vergi hüquqi şəxslərin gəlirlərindən vergi ilə əvəz olunmalı, sahələr üzrə vergi dərəcələri müəyyən edilməlidir.

1.3. Vergitutmanın əsas prinsipləri və vergilərin iqtisadi sistemdə yerinə yetirdiyi funksiyalar

Vergitutmanın prinsipləri dedikdə vergi sahəsində mövcud olan başlıca ideya və qaydaların məcmusu başa düşülür. Vergitutmanın hüquqi və iqtisadi prinsiplərini bir-birindən fərqləndirmək lazımdır.

Vergitutmanın hüquqi prinsipləri dedikdə, sistemin mahiyyətini müəyyən edən əsas hüquqi qanunlar başa düşülür. Müasir şəraitdə vergitutmanın aşağıdakı əsas hüquqi prinsiplərini qeyd etmək olar:

1. Bərabər vergi yükü prinsipi. Bu prinsip vergi qanunları qarşısında bütün vergi ödəyicilərinin bərabərliyini nəzərdə tutur. Mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olaraq sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlavə vergilərin və ya artırılmış vergi dərəcələrinin müəyyən edilməsi yolverilməzdir.

2. Vergilərin qanunla müəyyən edilməsi prinsipi. Bu prinsipə əsasən vergilər səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən müəyyən və təsdiq olunur.

3. Vergi ödəyicilərinin qeyri-qanuni vergilərdən dövlət tərəfindən müdafiə edilməsi prinsipi. Bu prinsipə əsasən dövlət vergi ödəyicilərinin üzərinə vergi ödəmək vəzifəsi qoymaqla bərabər, onları qeyri-qanuni vergi və rüsumlardan müdafiə etməlidir.

4. Vergi qanunlarının qeyri-vergi qanunlarınpən üstün tutulması prinsipi. Bu prinsipə əsasən qeyri-vergi qanunlarında vergi münasibətlərinə aid olan normalar olarsa, onlar yalnız vergi qanunvericiliyinə uyğun olduqları halda tətbiq oluna bilərlər.

5. Bütün vergi elementlərinin vergi qanununda əks olunması prinsipi. Əgər hər hansı bir vergi elementi, məsələn, vergitutma obyektı, verginin subyekti, vergi dərəcəsi və s. vergi qanununda əks olunmayıbsa, deməli, vergi ödəyicisinin vergi ödəməklə bağlı olan vəzifəsi müəyyən edilməmişdir.

6. Dövlətin və vergi ödəyicilərinin maraqlarının uyğunluğu prinsipi. Bu prinsipə əsasən vergilər müəyyən olunarkən və vergi qanunvericiliyinə dəyişikliklər edilərkən yalnız dövlətin deyil, həm də vergi ödəyicilərinin də maraqları nəzərə alınmalıdır.

Vergitutmanın prinsipləri vergilərin bir iqtisadi kateqoriya kimi məqsədə uyğunluğunu əks etdirən əsas müddəalardır. Artıq qeyd olunduğu kimi, bu prinsiplər ilk dəfə 1776-cı ildə ingilis iqtisadçısı A.Smitin yazdığı "Xalqların sərvətinin təbiəti və səbəbləri haqqında" adlı əsərində ifadə olunmuşdur.

A.Smit vergitutmanın sonralar "Tədiyəçinin hüquq bəyannaməsi" adlandırılan beş əsas prinsipini qeyd etmişdir.

1. Təsərrüfat müstəqilliyi və sərbəstlik prinsipi. A.Smit belə hesab edirdi ki, yerdə qalan bütün prinsiplər bu prinsipə tabedirlər.

2. Ədalətlik prinsipi. Bu prinsipə əsasən vətəndaşlar gəlirlərinin həcminə uyğun olaraq vergi ödəməlidirlər.

3. Müəyyənlik prinsipi. Bu prinsipə əsasən verginin məbləği, üsulları və ödənilmə vaxtı vergi ödəyicisinə qabaqcadan məlum olmalıdır.

4. Əlverişlilik prinsipi. Bu prinsipə əsasən vergilər vergi ödəyicisi üçün ən əlverişli vaxtda və əlverişli üsullarla tutulmalıdır.

5. Qənaətlilik prinsipi. Bu prinsipə əsasən vergilərin tutulması ilə bağlı olan xərclər verginin məbləğindən az olmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu prinsiplərin şərh olunduqları vaxtdan iki yüz ildən artıq bir müddətin ötməsinə baxmayaraq onlar bu gün də öz aktuallığını

saxlayırlar, lakin müəyyən dəyişikliklərə məruz qalmışlar. Hal-hazırda praktiki olaraq vergitutmanın aşağıdakı dörd əsas prinsipi həyata keçirilir:

1. Ədalətlik prinsipi;
2. Tarazlılıq prinsipi;
3. Vergi ödəyicilərinin maraq və imkanlarının maksimum nəzərə alınması prinsipi;
4. Səmərəlilik prinsipi.

Bu prinsiplərin hər birini ayrılıqda şərh edək.

• **Ədalətlik prinsipi.** Ədalətli vergi sisteminin yaradılması hələ ki heç bir dövlətin nail olmadığı bir arzudur. Bu prinsipə əsasən ölkənin hər bir vətəndaşı dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsində öz gəlirlərinə və imkanlarına uyğun olaraq iştirak etməlidirlər. Bu prinsip bir tərəfdən nəzərdə tutur ki, eyni iqtisadi vəziyyətdə olan vergi ödəyicilərinin ödədikləri vergilərin məbləği də eyni olmalıdır. Lakin bu zaman belə bir etik problem ortaya, çıxır: eyni bir müəssisədə işləyən, eyni işi görən, eyni əmək haqqı alan iki işçidən birinin ailəsi üç nəfər, o birinin ailəsi isə beş nəfərdən ibarətdirsə, onları eyni vəziyyətdə olan hesab etmək olarmı?

Digər tərəfdən isə iqtisadi cəhətdən qeyri-bərabər vəziyyətdə olan şəxslər qeyri- bərabər vergi vəziyyətində olmalıdırlar, yəni kim dövlətdən daha çox alırsa, onun ödəyəcəyi verginin də məbləği artıq olmalıdır. Adətən dövlət bu prinsipə mütərəqqi vergilərin və vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi ilə nail olmağa çalışır.

• **Tarazlılıq prinsipi.** Bu prinsipin əsas məqsədi dövlət xəzinəsinin və vergi ödəyicilərinin maraqlarını tarazlaşdırmaqdan ibarətdir. Vergi dərəcəsinin yüksəlməsi büdcənin gəlirlərinin artımına səbəb olur. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bu yüksəliş elə bir həddə çata bilər ki, istehlakçının xalis gəlirinin əsas hissəsi tamamilə vergilərin ödənilməsinə sərf olunar. Bu isə iqtisadi fəallığın aşağı düşməsinə, vergidən yayınma hallarının kütləvi xarakter almasına səbəb olar. Buna görə də vergitutmanın bir iqtisadi kateqoriya kimi həddi olmalıdır. Verginin həddi dedikdə, dövlət xəzinəsi və vergi ödəyicisi üçün elə bir optimal səviyyə başa

düşülür ki, həmin səviyyədən müəyyən qədər kənarlaşmalar həm vergi ödəyicisinin, həm də dövlət xəzinəsinin maraqlarına zidd olur.

• **Vergi ödəyicisinin maraq və imkanlarının maksimum nəzərə alınması prinsipi.** Bu prinsipə əsasən verginin məbləği, onun ödənilmə müddəti vergi ödəyicisinə əvvəlcədən məlum olmalıdır və o, vergi qanunvericiliyindəki bütün dəyişikliklər barədə qabaqcadan xəbərdar edilməlidir. Bu prinsip həmçinin vergilərin hesablanması və ödənilməsinin sadəliyini və vergi qanunvericiliyinin imkan verdiyi üsullardan hər hansı birini seçmək imkanı verir.

• **Səmərəlilik prinsipi.** Bu prinsipə əsasən yığılmış verginin məbləği onun yığılmasına çəkilən xərclərin cəmindən çox olmalıdır. Müəyyən növ vergilərin, məsələn, əmlak vergisinin yığılması zamanı bu prinsipə əməl olunmur, çünki bəzən yığılan verginin məbləği vergitutma obyektlərinin müəyyənləşdirilməsi, vətəndaşların xəbərdar edilməsi, vergilərin yığılması və onlara nəzarətlə bağlı xərcləri ancaq ödəyir.

Vergilərin əsas funksiyaları kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- fiskal;
- bölüşdürücü;
- tənzimləyici;
- nəzarətedici.

Fiskal funksiya. «Fisk» latın sözü olub, zənbil deməkdir. Qədim Romada ilk əvvəllər pulların saxlandığı kassa, sonralar imperatorların şəxsi xəzinəsi və nəhayət, gəlir, vergi və digər rüsumların cəmləşdiyi mərkəz fisk adlandırılmışdır. Bu funksiyanın mahiyyəti dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsini təmin etmək üçün ayrı-ayrı fiziki və hüquqi şəxslərin gəlirlərinin (mənfəətinin) müəyyən hissəsinin dövlət xəzinəsinə cəlb edilməsidir. Vergilərin əsas təyinatı, yəni ümumdövlət proqramlarının həyata keçirilməsi üçün vəsaitlərin dövlət büdcəsinə toplanması, məhz bu funksiya vasitəsi ilə həyata keçirilir. Yerdə qalan funksiyalar isə fiskal funksiyanın bir növ törəmələridir.

Bölüşdürücü funksiya. Vergilərin bölüşdürücü funksiyasının mahiyyəti ictimai gəlirin əhalinin ayrı-ayrı kateqoriyaları arasında yenidən bölüşdürülməsin-

dən ibarətdir. Başqa sözlə, əhalinin güclü təbəqəsinin vergi yükünün ağırlaşdırılması hesabına vəsaitlər bu kateqoriyadan əhalinin daha zəif kateqoriyalarına ötürülür. Buna görə də bölüşdürücü funksiyaya misal olaraq aksizləri, mütərəqqi vergitutmanı göstərmək olar.

Tənzimləyici funksiya. Bu funksiya vergi mexanizmləri vasitəsi ilə dövlətin qarşıya qoyduğu müəyyən məqsədlərə nail olunmasına xidmət edir. Bu funksiya vasitəsi ilə vergilər, təkrar istehsal prosesinə onun sürətini stimullaşdırmaq və ya ləngitməklə əhəmiyyətli təsir göstərir, kapital yığımını gücləndirir və ya zəiflədir, ödəniş qabiliyyətli tələbi artırır və ya azaldır. Bu funksiyanın stimullaşdırıcı məqsədi bu və ya digər iqtisadi proseslərin inkişafının müəyyən edilməsinə yönəldilib. Bu məqsədə adətən vergi güzəştləri vasitəsi ilə nail olunur. Müəyyən fəaliyyət növlərinin həddən artıq yüksək sürətlə inkişafını ləngitmək üçün dövlət artırılmış vergi dərəcələrini müəyyən edir. Məsələn, aksizlər, kapital ixracına vergi, artırılmış vergi güzəştləri və s.

Dövlət kənd təsərrüfatının inkişafını, istehsal təyinatlı kapital qoyuluşunu sürətləndirmək üçün bu fəaliyyət növü ilə məşğul olan müəssisələrə vergi qanunvericiliyində müəyyən güzəştlər nəzərdə tutur.

Dövlət dolayısı vergilərin səviyyəsini dəyişməklə qiymətlərin səviyyəsinə təsir göstərir, ixraca vergi güzəştləri tətbiq etməklə onu stimullaşdırır, öz istehsalını stimullaşdırmaq üçün analoji malların idxalına əlavə vergilər tətbiq edir.

Nəzarətedici funksiya. Dövlət vergilər vasitəsi ilə müəssisələrin və vətəndaşların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirir. Bu nəzarət vasitəsi ilə dövlət büdcəsinə və vergi sistemində bu və ya digər düzəlişlərin edilməsi zərurəti müəyyənləşdirilir.

FƏSİL 2. VERGİTUTMANIN UÇOTUNUN TƏŞKİLİ ƏSASLARI VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

2.1. Əlavə dəyər vergisinin, aksizlərin və əmlak vergisinin uçotu

Əlavə dəyər vergisi (ƏDV) dedikdə vergi tutulan dövriyyədən hesablanan verginin məbləği ilə verilən hesab-fakturalara müvafiq surətdə əvəzləşdirilməli olan verginin məbləği arasındakı fərq başa düşülür.

ƏDV-nin məqsədləri üçün məcburi və ya könüllü qeydiyyat haqqında ərizə Vergilər Nazirliyinin müəyyən etdiyi forma əsasında verilməlidir. Ərizə verildikdən sonra 5 iş günündən gec olmayaraq vergi ödəyicisinə bildiriş göndərilməlidir. ƏDV ödəyicisinin **qeydiyyat bildirişi** ona bir dəfə verilir və onda saxlanılır. Bildirişdə vergi ödəyicisinin Adı, ona Aid olan digər məlumatlar, qeydiyyatın qüvvəyə mindiyi tarixi və VÖEN (Vergi ödəyicisinin Eyniyyət Nömrəsi) göstərilməlidir. Bildiriş itdikdə və ya yararsız hala düşdükdə vergi ödəyicisinin müraciəti əsasında ona bildirişin surəti verilir.

Vergi ödəyicisi ƏDV-yə cəlb olunan əməliyyatları dayandırdıqda, qeydiyyatın ləğv edilməsi üçün ərizə yazmalıdır.

Malların təqdim edilməsi, işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi və vergi tutulan idxal **vergitutma obyekt**i hesab olunur və hər vergi tutulan **idxalın dəyərinin 18 %-ni** təşkil edir.

Vergi tutulan dövriyyə hesabat dövrü ərzində vergi tutulan əməliyyatların ümumi dəyərindən ibarətdir. ƏDV-nin hesablanması ilə bağlı mühasibat köçürmələrinin bəziləri aşağıda verilmişdir:

1. Material alınmışdır:

D-t 201 “Material ehtiyatları”

K-t 531 “Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları”

2. ƏDV ayrıca qeydə alınmışdır:

D-t 241 “Əvəzləşdirilən ƏDV”

K-t 531 “Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları”

3. Materiallar istehsalat məqsədləri üçün istifadə edilmişdir:

D-t 202 “İstehsalat məsrəfləri”

K-t 201 “Material ehtiyatları”

4. Materiallar qeyri-kommersiya məqsədləri üçün istifadə edilmişdir:

D-t 343 “Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)”

D-t 731 “Sair əməliyyat xərcləri”

K-t 201 “Material ehtiyatları”

5. Borc ödənilmişdir:

D-t 531 “Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları”

K-t 223 “Bank hesablaşma hesabları”

6. İstehsal məqsədləri üçün istifadə edilən materiallar üzrə ƏDV silinmişdir:

D-t 521 “Vergi öhdəlikləri”

K-t 241 “Əvəzləşdirilən ƏDV”

7. Qeyri-kommersiya məqsədləri üçün istifadə edilən materiallar üzrə ƏDV silinmişdir:

D-t 343 “Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)”

D-t 731 “Sair əməliyyat xərcləri”

K-t 241 “Əvəzləşdirilən ƏDV”

8. Müqavilə qiyməti ilə mallar alıcıya təqdim olunmuşdur:

D-t 211 “Alıcıların və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları”

K-t 601 “Satış”

9. Mallara görə ƏDV hesablanmışdır:

D-t 521 “Vergi öhdəlikləri”

K-t 223 “Bank hesablaşma hesabları”

Aksiz dedikdə, aksizli malların satış qiymətinə daxil edilən vergi növü başa düşülür.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində istehsal edilən yaxud idxal olunan aksizli mallardan (vergidən azad edilən mallar istisna olmaqla) aksiz vergisi tutulur. Aşağıdakı mallar aksizli malara Aid edilir:

- içməli spirt, pivə və spirtli içkilərin bütün növləri;

- tütün məmulatları;
- neft məhsulları;
- minik avtomobilləri (xüsusi nişan və avadanlıqlarla təchiz olunmuş xüsusi təyinatlı avtonəqliyyat vasitələri istisna olmaqla);
- istirahət və yaxud idman üçün yaxtalar və bu məqsədlər üçün digər Üzən vasitələr.

Azərbaycan Respublikasına idxal edilən aksizli mallara (minik avtomobilləri, yaxtalar və digər Üzən vasitələr istisna olmaqla) aksizlərin dərəcələri Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Azərbaycanda istehsal olunan isməli spirtə, pivəyə, spirtli içkilərə və tütün məmulatlarına aşağıdakı aksiz dərəcələri tətbiq edilir:

- içməli spir (o cümlədən tərkibində 80 %-dən az spirt olmayan denaturlaşdırılmamış etil spirti; tərkibində 80 %-dən az spirt olan denaturlaşdırılmamış etil spirti) – hər litrinə – 0,8 manat;
- araq (vodka), tündləşdirilmiş içkilər və tündləşdirilmiş içki materialları; likor və likor məmulatları – hər litrinə 0,5 manat);
- konyak və konyak materialları – hər litrinə 0, 2 manat;
- şampan şərabı - hər litrinə 0, 2 manat;
- şərablar və şərab materialları hər litrinə 0, 1 manat;
- pivə alkoqolsuz pivə istisna olmaqla) və pivə tərkibli digər içkilər – hər litrinə 0,08 manat;
- bütün növ tütün məmulatları – 12,5 %.

Azərbaycan Respublikasına idxal olunan minik avtomobillərinə, yaxtalara və digər Üzən vasitələrə aşağıdakı aksiz dərəcələri tətbiq edilir (cədvəl 2.1).

AR-da istehsal olunan və satılan neft məhsullarına 2007-ci il 8 yanvar tarixindən aşağıdakı aksiz dərəcələri tətbiq edilir (cədvəl 2.2).

Cədvəl 2.1**Nəqliyyat vasitələrinə tətbiq olunan aksiz dərəcələri**

Vergitutma obyektinin adı	Aksizin dərəcəsi
Minik avtomobilləri:	
Mühərrikin həcmi 2000 kub santrimetrədək olduqda	Mühərrikin həcmnin hər kubmetrinə görə 0,15 manat
Mühərrikin həcmi 3000 kub santrimetrədək olduqda	300 manat + mühərrikin həcmnin 2001-3000 kub santimetr hissəsi üçün hər kub santrimetrə görə 1 manat
Mühərrikin həcmi 4000 kub santrimetrədək olduqda	1300 manat + mühərrikin həcmnin 3001-4000 kub santimetr hissəsi üçün hər kub santrimetrə görə 2 manat
Mühərrikin həcmi 4000 kub santrimetrdən çox olduqda	3300 manat + mühərrikin həcmnin 4000 kub santimetrdən çox olan hissəsi üçün hər kub santrimetrə görə 4 manat
İtirahət və ya idman üçün yaxtalar və bu məqsədlər üçün nəzərdə tutulan digər üzən vasitələr	Mühərrikin həcmnin hər kubsantimetrinə görə 1 manat

Cədvəl 2.2**Respublikada istehsal olunan və satılan neft məhsullarına aksiz dərəcələri**

Sıra №-si	Neft məhsullarının adı	Aksiz vergisinin dərəcəsi, (1 ton üçün)
1.	Avtomobil benzini Aİ-95	101,00
2.	Avtomobil benzini Aİ-92	92,00
3.	Avtomobil benzini Aİ-80	93,00
4.	Dizel yanacağı	24,00
5.	Məişət soba yanacağı	28,00
6.	Ağ neft (KO-20)	32,00
7.	Reaktiv mühərrik yanacağı	14,00
8.	Nafta (ilkin emal benzini)	19,00
9.	Maye qaz (butan-butilen və propan-propilen fraksiyası)	30,00
10.	Qaz benzini	37,00
11.	Mühərrik yanacağı DT-36	52,00
12.	Mühərrik yanacağı DT-20	61,00
13.	Soba mazutu	11,00
14.	Motor yağı M-12VB, M-14V2	52,00
15.	Sənaye yağları I-12A,I-20V,I-4A,I-8BI,I-30V	72,00
16.	Turbin yağları T-22, T-30, T-46	39,00

17.	Transformator yağı T-1500	54,00
18.	Digər yağlar AK-15,S-11,Xm-6,K-12,K-19,Vm-4	56,00
19.	Koks K-8	19,00
20.	Koks K-0	19,00
21.	Koks K-0,25	19,00
22.	Koks ümumi	18,00
23.	Bitum BN – 60/90, BNB-60/70	33,00
24.	Bitum MQO	34,00
25.	Bitum BNV,rubraks A-30,BNB-70/30,BNB-85/25	31,00
26.	Kimya sənayesi üçün ilkin benzin fraksiyası	8,00

Aksizlər üzrə hesabat dövrü təqvim ayı, hesab olunur. Aksizli mallar istehsal etdikdə hər hesabat dövrü üçün vergi tutulan əməliyyatlar üzrə aksizlər hesabat dövründən sonrakı ayın 20-dən gec olmayaraq ödənilməlidir.

Aksizli mallar idxal edildikdə aksiz, gömrük orqanları tərəfindən gömrük rüsumlarının tutulduğu qaydada həyata keçirilir. Aksizlər dövlət büdcəsinə ödənilir.

Aksiz tutulan mallara, o cümlədən idxal mallarına aksiz markalarının tətbiqi qaydaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilir. Aksizli malları markasız idxal etmək, saxlamaq (şəxsi məqsədlər üçün istisna olmaqla) və ya satmaq qadağandır və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş məsuliyyətə səbəb olur.

Aksizli mallar göndərən vergi ödəyicisi normativ – hüquqi aktlara uyğun olaraq malı qəbul edən **vergi hesab-fakturası** yazmalı və təqdim etməlidir. **Vergi hesab fakturası** Maliyyə Nazirliyinin müəyyən etdiyi formada tərtib edilən və nəzərdə tutulmuş rekvizitləri özündə əks etdirən sənəddir.

Mallar pərakəndə qaydada göndərildiyi hallarda vergi hesab-fakturası əvəzinə **qəbz və ya çek** verilə bilər.

Aksizli mallardan aşağıdakılar (qablaşdırılmamış mallar istisna olmaqla) aksiz markaları ilə markalanmalıdır:

- içməli spirt;
- spirtli içkilərin bütün növləri;
- pivə;

- tütün məmulatları.

Markalanma olan mallara tətbiq olunan aksiz markalarının üzərində aşağıdakı rekvizitlər əks etdirilməlidir:

- Azərbaycan Respublikasının simvolları;
- seriya;
- sıra nömrəsi;
- təyinatlı (**“daxili istehsal”**, **“idxal”**, yaxud **“musadirə”**);
- növü (**“etil spirti”**, **“alkoqollu içkilər”**, **“pivə”**, **“tütün məmulatı”** və s.)

Eyni seriyaya malik olan aksiz markalarının sıra nömrələri təkrarlanmamalı , **“daxili istehsal”**, **“idxal”**, və **“musadirə”** üçün nəzərdə tutulmuş aksiz markalarının rəngləri biri-birindən fərqlənməlidir.

Markalanmalı malların növündən asılı olaraq aşağıda göstərilən aksiz markaları tətbiq edilir:

- içməli spirtə - **“etil (yeyinti) spirti”** aksiz markası;
- spirtli içkilərin bütün növlərinə - **“alkoqollu içkilər”** aksiz markası;
- pivəyə - **“pivə”** aksiz markası;
- tütün məmulatlarına – **“tütün məmulatı”** aksiz markası.

Respublika ərazisində istehsal olunan markalanmalı mallara tətbiq edilən aksiz markaları bu malların istehsal olunduğu yerdə onların istehsalçıları tərəfindən yapışdırılır.

Respublika ərazisində idxal olunan markalanmalı mallara (pivə istisna olmaqla) tətbiq edilən aksiz markaları həmin malların istehsalçıları tərəfindən yapışdırılır. Aksiz markalarının təkrar istifadəsi yol verilməyidir.

Markalar spirtli içkilərin və pivənin (aksiz markaları qabının qapağına yapışdırılan pivələr istisna olmaqla) qablarının boğazına, onun mərkəz hissəsi qapağın mərkəz hissəsi ilə üst-üstə düşmək şərtilə məsulun qabına yapışdırılmalıdır.

Tütün məmulatlarının qutusunda asılı olaraq aksiz markası onun arxa tərəfinə yapışdırılmalı və qapağın bir hissəsinin yan tərəfdən əhatə etməlidir.

Aksiz markalarını digər şəxslərə ötürən, qanunsuz əldə edən şəxslər AR-nin mövcud qanunvericilik əsasında məsuliyyət daşıyır.

Aksiz vergisi hesabının vaxtında verilməməsi, verginin az hesablanması və büdcəyə ödənişlərin gecikdirilməsi ilə bağlı sanksiyalar Vergilər Nazirliyi tərəfindən nəzərdə tutulur.

Yuxarıda qeyd olunanların icrasına nəzarət aidiyyəti üzrə AR Vergilər Nazirliyi, AR Dövlət Gömrük Komitəsi və AR-nin Prezidenti yanında Qiymətli kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən həyata keçirilir.

Aşağıda qeyd olunan fiziki şəxslər və müəssisələr əmlak üzrə **vergitutma obyekti** sayılır:

- rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslərin xüsusi mülkiyyətində olan və AR-nin ərazisində yerləşən tikililərin və onların hissələrinin habelə həmin şəxslərə məxsus su və hava nəqliyyatı vasitələri;
- müəssisələrin balansında olan əsas vəsaitlərin orta illik dəyəri;
- AR-da özünün daimi nümayəndəliyi vasitəsilə sahibkarlıqla məşğul olan qeyri-rezident müəssisələr üçün yalnız daimi nümayəndəlik ilə bağlı olan əsas vəsaitlərin orta illik dəyəri.

Fiziki şəxslər əmlak vergisini aşağıdakı qaydada və dərəcələrdə ödəyirlər:

- onların xüsusi mülkiyyətində olan binaların inventarlaşdırılmış dəyəri 5000 manatadək olduqda vergi tutulmur, 5000 manatdan çox olan məbləğdən isə **0,1 %**;
- su nəqliyyatı vasitəsinin mühərrikinin 1 kub sm üçün, **0,02 manat**;
- hava nəqliyyatı vasitəsinin mühərrikinin 1 kub sm **0,02 manat**;
- mühərriki olmayan su və hava nəqliyyatı vasitələri üçün onların bazar qiymətinin **1 % -i**.

Müəssisələr əsas vəsaitlərin – müəssisənin əmlakının vergi tutulan dəyərinin müəyyən edilməsi qaydasına uyğun olaraq müəyyənləşdirilən dəyərində 1 % dərəcəsi ilə əmlak vergisi ödəyirlər.

Dövlət hakimiyyəti orqanları, budcə təşkilatları və yerli özünü idarə etmə orqanları, AR-nin Mərkəzi Bankı və onun qurumları, dövlət fondları və əlilərin ictimai təşkilatları əmlak vergisi ödəməkdən azaddırlar.

Misgərlik, qalayçılıq, dulusçuluq, xalq musiqi alətlərinin, oyuncaqların, suvenirlərin, keramika məmulatlarının hazırlanması ilə məşğul olan fiziki şəxslərin sənətkarlıq emalatxanalarının binaların əmlak vergisinə cəlb edilmirlər.

Binalar üzrə əmlak vergisi Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi qaydada binaların inventar dəyərinə əsasən hesablanır.

Fiziki şəxslərin xüsusi mülkiyyətində olan binalara görə əmlak vergisi onların yerləşdiyi ərazinin bələdiyyəsi tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Fiziki şəxslərdən əmlak vergisi yerli (bələdiyyə) büdcəyə köçürülür.

Müəssisələrin əmlak vergisi dövlət büdcəsinə ödənilir.

Vergitutma məqsədləri üçün müəssisənin **əmlakının orta qalıq dəyəri** əsas götürülür. Orta qalıq dəyəri belə hesablanır: müəssisənin əmlakının (avtonəqliyyatdan başqa) hesabat ilinin əvvəlinə və sonuna qalıq dəyərləri toplanılıb ikiye bölünür. Əmlakın ilin əvvəlinə olan qalıq dəyərinə il ərzində hesablanmış amortizasiya çıxılır.

Müəssisə ləğv edildikdə onun əmlakının ilin əvvəlinə və ləğv edildiyi tarixə qalıq dəyərləri toplanılaraq 24 -ə bölünür və ilin əvvəlindən müəssisənin ləğv edildiyi aya qədər olan ayların sayına vurulur.

AR-nın ərazisində rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslərin xüsusi mülkiyyətində olan binaların dəyəri əmlak vergisinə cəlb olunur. Bunun üçün **AR-nın Nazirlər Kabinetinin 1999-cu il 28 iyun tarixli 110 № li “Fiziki şəxslərin mülkiyyətində olan binaların inventar dəyərinin hesablanması qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında”** qərarı əsas götürülür.

2.2. Torpaq vergisinin yerli vergilərin, yol vergisinin, mədən vergisinin uçotu

Torpaq vergisi torpaq mülkiyyətçilərinin və ya istifadəçilərinin və ya təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrindən asılı olmayaraq torpaq sahəsinə görə hər il sabit tədiyyə şəkilində hesablanır.

Fiziki və hüquqi şəxslər torpaq sahələri barədə özlərinin mülkiyyət və ya istifadə hüquqlarını təsdiq edən sənədləri aldıqdan sonra fiziki şəxslər və bələdiyyə müəssisələri bələdiyyələrdə, digər müəssisələr isə vergi orqanında **1 ay ərzində** uçota durmalıdırlar.

Torpaq vergisinin dərəcəsi kənd təsərrüfatı torpaqları üzrə **1 şərti bal üçün 0,06 manat** müəyyən edilir.

Nazirlər Kabineti tərəfindən kadastr qiyməti rayonları və onların ərazisində yerləşən kənd təsərrüfatı torpaqlarının təyinatı, coğrafi yerləşməsi və keyfiyyəti nəzərə alınmaqla şərti balları müəyyənləşdirilir.

Aşağıdakı torpaqlar torpaq vergisinə cəlb edilmir:

- yaşayış məntəqələrinin ümumi istifadədə olan torpaqları;
- dövlət hakimiyyəti orqanlarının, büdcə təşkilatlarının, Mərkəzi Bankın və onun qurumlarının Dövlət Neft Fondunun mülkiyyətində və ya istifadəsində olan torpaqlar;
- istehsal fəaliyyətinə cəlb edilməmiş dövlət meşə və su fondu torpaqları, Xəzərə dənizini AR-na məxsus olan sektorunun altında yerləşən torpaqlar;
- dövlət sərhəd zonaları və müdafiə təyinatlı torpaqlar.

Aşağıdakı şəxslərin mülkiyyətində olan torpaqlara görə torpaq vergisinin məbləği **10 manat** azaldılır:

- AR-nın Milli qəhrəmanları;
- Sovet İttifaqı və Sosialist Əməyi qəhrəmanları, “Şöhrət ordeni”nin hər 3 dərəcəsi ilə təltif olunan şəxslər;
- I və II qrup müharibə əlilləri və s.

Müəssisələrin torpaq vergisi dövlət büdcəsinə, fiziki şəxslərin torpaq vergisi isə yerli büdcələrə (bələdiyyə) ödənilir.

Fiziki şəxslərin sahibkarlıq fəaliyyəti məqsədləri üçün istifadə etdikləri torpaqlara, habelə, hüquqi şəxslərə məxsus olan torpaqlara görə hesablanmış torpaq vergisinin məbləği məhdudlaşdırılmayan gəlirdən çıxılmalara aid edilir. Yəni gəlirdən çıxılır.

Yerli vergilər AR-nın vergi sisteminin tərkib hissəsidir. Belə vergilər bilavasitə bələdiyyələrə ödənilir.

Yerli vergilərə aşağıdakılar aiddir:

- fiziki şəxslərdən torpaq vergisi;
- fiziki şəxslərdən əmlak vergisi;
- yerli əhəmiyyətli tikinti materialları (kərpiç-kirəmit gilləri, tikinti qumları, yüksək möhkəmliyə malik olan çınqıl xammalı) üzrə mədən vergisi;
- bələdiyyə mülkiyyətində olan hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi.

Yerli ödənişlərə aşağıdakılar aiddir:

- bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlarda binalarda və digər obyektlərdə küçə (divar) reklamlarının yerləşdirilməsi və yayımı üçün ödəniş;
- AR-nın qanunvericiliyinə uyğun olaraq bələdiyyə mülkiyyətinin özgəninkiləşdirilməsindən icarəyə və istifadəyə verilməsindən daxil olan ödəniş;
- bələdiyyələr tərəfindən xüsusi ayrılmış torpaq sahələrində stasionar və ya səyyar ticarət, ictimai və digər xidmətlər üzrə ödəniş;
- bələdiyyə ərazisində mehmanxana sanatoriya-kurort və turizm xidməti göstərən şəxslərdən daxil olan ödəniş. Bu ödəniş hər bir şəxs üçün sutkada **1 manatdan** çox olmamaqla müəyyən edilir;
- bələdiyyə ərazisində hüquqi və fiziki şəxslərə məxsus olan ixtisaslaşdırılmış avtomobil dayanacaqları üçün ödəniş. Belə ödəniş

hər bir nəqliyyat vasitəsi üçün **sutkada 0,1 manatdan** çox olmamaqla müəyyənləşdirilir.

Bələdiyyələrin vergi və ödənişlərin yığılması və istifadəsi sahəsində fəaliyyəti **tam aşkarlıq** şəraitində həyata keçirilməlidir.

Yerli vergi və ödənişlərin toplanması və budcəyə köçürülməsi sahəsində bələdiyyələrin səlahiyyətlərinin icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən məhdudlaşdırılmasına yol verilmir.

Respublika ərazisinə daxil olan və həmin ərazidən sərnəşin və yük daşınması üçün istifadə edən avtomobillərin sahibləri olan qeyri-rezident müəssisələri və qeyri-rezident fiziki şəxslər avtomobil yollarında istifadəyə görə yol vergisi ödəməlidirlər.

Avtonəqliyyat vasitələrinin növündən oturmaqaların sayından yükləyici qabiliyyətindən və avtomobilinin yüklə birlikdə ümumi çəkisindən, oxa düşən ağırlığından, Respublika ərazisində qət edilən məsafədən, təhlükəli yüklərin daşınmasından asılı olaraq, AR-nın ərazisinə daxil olan xarici dövlətlərin avtonəqliyyatından, habelə Respublika ərazisində şəxslərin mülkiyyətində və istifadəsində olan avtomobil nəqliyyatının mühərriklərinin həcmindən asılı olaraq onlardan müvafiq dərəcələrlə vergilər hesablanır.

Respublika ərazisinə daxil olan xarici dövlətlərin minik avtomobilləri 15 ABŞ dolları ödəməlidir. Xaricdən daxil olan avtobuslar üçün oturmaq yerlərin sayından və AR-nın ərazisində qaldığı müddətdən asılı olaraq yol vergisi aşağıdakı qaydada hesablanır (cədvəl 2.3):

Yük avtomobilləri, qoşqulu və yarımqoşqulu avtonəqliyyat vasitələri üçün oxların sayından və AR-nın ərazisində qaldığı müddətdən asılı olaraq yol vergisi belə hesablanır (cədvəl 2.4):

AR-nın ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində avtonəqliyyat vasitələri olan şəxslər (kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında istifadə olunan kənd təsərrüfatı texnikası (traktorlar, kombaynlar, yığım maşınları) və büdcə təşkilatlarının avtomobil nəqliyyatı vasitələri istisna olmaqla) illik yol vergisinin həcminə görə müvafiq dərəcələrlə ödəyirlər.

Cədvəl 2.3**Xaricdən daxil olan avtomobillərə yol vergisinin hesablanması qaydası**

Ölkə ərazisində qaldığı müddət	Oturacaq yerlərinin sayı 12-dək olanda	Oturacaq yerlərinin sayı 13-dən 30-dək olduqda	Oturacaq yerlərinin sayı 31 və çox olduqda
1 gün üçün	15 ABŞ dolları	20 ABŞ dolları	25 ABŞ dolları
1 həftəyədək	30 ABŞ dolları	40 ABŞ dolları	50 ABŞ dolları
1 aya qədər	100 ABŞ dolları	140 ABŞ dolları	175 ABŞ dolları
3 aya qədər	300 ABŞ dolları	400 ABŞ dolları	500 ABŞ dolları
1 ilə qədər	1050 ABŞ dolları	1400 ABŞ dolları	1750 ABŞ dolları

Cədvəl 2.4

Avtonəqliyyatın Azərbaycanda qaldığı müddətdən asılı olaraq yol vergisinin hesablanması qaydası

Ölkə ərazisində qaldığı müddət	4(dörd) oxa qədər olanda	4(dörd) ox və çox olanda
1 gün üçün	20 ABŞ dolları	30 ABŞ dolları
2 həftəyədək	40 ABŞ dolları	80 ABŞ dolları
1 aya qədər	140 ABŞ dolları	280 ABŞ dolları
3 aya qədər	400 ABŞ dolları	800 ABŞ dolları
1 ilə qədər	1400 ABŞ dolları	2800 ABŞ dolları

Xarici dövlətlərin avtonəqliyyat vasitələrindən vergini həmin nəqliyyat AR-nın gömrük ərazisinə daxil olan zaman gömrük orqanları tuturlar və bir bank günü ərzində dövlət büdcəsinə keçirirlər.

AR-nın ərazisində, o cümlədən Xəzər dənizinin AR-na məxsus olan sektorunda faydalı qazıntıların çıxarılmasına görə mədən vergisi tutulur.

Respublika ərazisində yerin təkindən çıxarılan faydalı qazıntılar vergitutma obyektı sayılır.

Yerin təkindən çıxarılan aşağıdakı faydalı qazıntıların növündən asılı olaraq mədən vergisi onların topdansatış qiymətinə tətbiq edilməklə aşağıdakı dərəcələrlə hesablanır (cədvəl 2.5):

Cədvəl 2.5**Mədən vergisinin hesablanması qaydası**

Mədən vergisinə cəlb olunan faydalı qazıntıların adı	Mədən vergisinin dərəcələri (manatla)
Xam neft	26
Təbii qaz	20
Filiz faydalı qazıntıları: - bütün növ metallar	3

Yerin təkindən çıxarılan aşağıdakı faydalı qazıntıların növündən asılı olaraq mədən vergisi hər kubmetr üçün aşağıdakı dərəcələrlə hesablanılır (cədvəl 2.6):

Cədvəl 2.6**Faydalı qazıntılara mədən vergisinin hesablanması qaydası**

Mədən vergisinə cəlb olunan faydalı qazıntıların adı	Mədən vergisinin dərəcələri manatla
Qeyri-filiz faydalı qazıntıları:	
-seolit	0,5
-barit	0,5
-mişar daşları	0,5
-çınqıl xammalı	0,5
-yüngül doldurucular (keramzit, aqloporit) istehsalı üçün gillər	0,5
-bentonit gilləri	0,5
-kərpic-kirəmit gilləri	0,5
-vulkan külü və pemza	0,5
-kvars qumları	0,5
-tikinti qumları	0,5
-sement xammalı (əhəng daşı, merkel, gil, vulkan gülü)	0,5
-üzlük daşları (mərmər, qabbro, tuflar, travertine, mərmərləşmiş əhəng daşı)	1
-qiymətli və yarımqiymətli bəzək daşları	4
-daş duz	4
-yodlu, bromlu sular	0,02
-mineral sular	6

Hesablanmış verginin məbləği məhdudlaşdırılmayan gəlirdən çıxılmalara aid edilir.

Mədən vergisi (yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisi istisna olmaqla) dövlət büdcəsinə köçürülməlidir. Yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisi bələdiyyə büdcəsinə ödənilir.

Yerli əhəmiyyətli tikinti materiallarına kərpic-kirəmit gilləri, tikinti qumları, çınqıl xammalı aid edilir.

Hesablanmış mədən vergisi 202 № li “İstehsalat məsrəflər”, yaxud 701 № li “Satışın maya dəyəri” hesablarının debetinə və 521 № li “Vergi öhdəlikləri” hesabının kreditinə yazılır. Vergi məbləği büdcəyə ödənildikdə 521 № li hesab debetləşir, 221 № li “Kassa”, yaxud 223 № li “Bank hesablaşma hesabları” hesabı kreditləşir.

2.3. Sadələşdirilmiş verginin dövlət rüsumunun, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin uçotu

ƏDV məqsədləri üçün qeydiyyatda alınmamış və əvvəlki 3 aylıq dövr ərzində vergi tutulan əməliyyatlarının həcmi 22500 manat və ondan az olan hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olmaq hüququna malikdirlər.

Sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri hər il aprel ayının 20-dən gec olmayaraq bəyannaməni və ya bu hüquqdan istifadə etməyəcəyi barədə yazələ məlumatı uçotda durduğu vergi orqanına təqdim etməlidir. Vergi ödəyicisi təqvim ilinin sonunadək seçdiyi metodu dəyişdirmək hüququna malik deyildir.

Sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri aşağıdakı şəxslər sayılır:

- mülkiyyətində və ya istifadəsində olan avtomobil nəqliyyatı vasitəsilə (beynəlxalq yük daşımaları istisna olmaqla) respublika ərazisində sərnəşin və yük daşımalarını (o cümlədən taksi ilə) və yaxud həmin daşımaları müqavilə əsasında digər şəxslər vasitəsilə həyata keçirən şəxslər;
- mənzil tikintisi ilə məşğul olan şəxslər.

Aşağıda göstərilən şəxslərin sadələşdirilmiş vergitutma sisteminə tətbiq etmək hüququ yoxdur:

- aksiz malları istehsal edən şəxslər;
- kredit və sığorta təşkilatları, investisiya fondları, qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçıları, lombardlar;
- qeyri-dövlət pensiya fondları;
- əmlakın icarəyə verilməsindən və royaltidən gəlir əldə edənlər;
- mülkiyyətində olan əsas vəsaitlərin ilin əvvəlinə qalıq dəyəri 1000000 manatdan artıq olanlar.

Sadələşdirilmiş vergi tətbiq edilmiş mallara (iş və xidmətlər) bu verginin ödəyicisinin malların təqdim edilməsindən, işlərin görülməsindən, xidmətlərin göstərilməsindən əldə etdiyi vəsaitin məbləğindən (ümumi hasilatın həcmindən) və satışıdankənar gəlirlərdən aşağıdakı dərəcələrlə hesablanır:

- Bakı şəhərində- 4 faiz;
- Digər şəhər və rayonlarda, Naxçıvan Muxtar Respublikasında - 2%.

Hesabat dövrü üçün sadələşdirilmiş verginin məbləği müəyyən edilmiş vergi dərəcəsini (2 və ya 4 %) hesabat dövrünün ümumi hasilatının həcminə tətbiq etməklə hesablanır.

Sadələşdirilmiş vergi üçün hesabat dövrü bir rüb sayılır.

Sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri hesabat dövründən sonrakı ayın 20-dən gec olmayaraq ödənilməli olan verginin məbləği haqqından vergi orqanlarına bəyannamə verir və həmin müddətdə vergini dövlət büdcəsinə ödəyir.

Dövlət rüsumu Qanunla müəyyən edilmiş hallarda və qaydada dövlət orqanlarının müəssisələrə və fiziki şəxslərə göstərdikləri xidmətlərə və hüquqi hərəkətlərə görə dövlət büdcəsinə ödənilən məcburi ödənişdir.

Dövlət rüsumu aşağıdakı hallarda tutulur:

- məhkəmə verilən iddia ərizələrinin və şikayətlərinin, hüquqi əhəmiyyət kəsb edən faktların müəyyən edilməsi barədə ərizələrin və məhkəmə qərarları barəsində şikayətlərin verilməsi, məhkəmə tərəfindən sənədlərinin surətinin təkrar verilməsi;

- notariat kontorları və dövlət orqanları tərəfindən notariat hərəkətlərinin aparılması;
- vətəndaşlıq aktlarının qeydiyyatı;
- Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına və Respublikada daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslərə şəxsiyyət vəsiqəsi, habelə AR-da 30 gündən artıq yaşayan əcnəbilərə qeydiyyat vəsiqəsi verilməsi, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığına qəbul və ya vətəndaşlıqdan çıxma;
- Azərbaycan Respublikasında və ya Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdəki diplomatik nümayəndələrində konsul əməliyyatlarının aparılması;
- sənaye mülkiyyəti obyektlərinin qeydə alınması, müvafiq sənədlərinin verilməsi və onlarla bağlı digər hüquqi hərəkətlər habelə icazələrin bəzi növlərinin verilməsi və nəqliyyat vasitələrinin illik texniki baxışdan keçirilməsi;
- xüsusi, razılıq (lisenziya) alınması tələb olunan sahibkarlıq fəaliyyəti növlərinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi;
- hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və yenidən qeydiyyatı;
- qiymətli kağızların qeydiyyata alınması və dövlət reyestrinə daxil edilməsi;
- AR ərazisində beynəlxalq avtomobil daşımalarını tənzimləyən icazənin verilməsi;
- əmlaka mülkiyyət hüququna, o cümlədən torpağa mülkiyyət, icarə və istifadə hüququna dair sənədlərin verilməsi və girovun dövlət qeydiyyatı.

Qanunla nəzərdə tutulmuş işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi və hüquqların əldə edilməsi üçün AR-nın vətəndaşları, əcnəbilər, vətəndaşlığı olmayan şəxslər və hüquqi şəxslər dövlət rüsumunun ödəyicisidirlər.

Dövlət rüsumu tam məbləğdə dövlət büdcəsinə ödənilir.

Dövlət rüsumunun düzgün hesablanılmasına və dövlət büdcəsinə vaxtında və tam həcmdə köçürülməsi üçün nəzarət vergi orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında rezident və qeyri-rezident müəssisələr mənfəət vergisinin ödəyiciləri hesab olunur.

Rezident müəssisə üçün vergitutma obyektinin onun mənfəətidir.

Azərbaycan Respublikasında özünün daimi nümayəndəliyi vasitəsilə fəaliyyət göstərən qeyri-rezident müəssisə bu fəaliyyətdən əldə etdiyi mənfəətindən, yəni daimi nümayəndəliyi ilə bağlı Azərbaycan mənbəyindən əldə etdiyi ümumi gəlirin həmin gəlirin əldə edilməsinə çəkilən xərclər çıxıldıqdan sonra qalan məbləğindən vergi ödəyir.

Müəssisənin mənfəətindən **20 % dərəcəsi ilə** vergi tutulur.

Aşağıdakı hüquqi şəxslər vergidən azad olunurlar:

- xeyriyyə təşkilatlarının gəlirləri (sahibkarlıq fəaliyyətindən götürdükləri gəlirdən başqa);
- qeyri-kommersiya təşkilatlarının aldıkları əvəzsiz köçürmələr, üzvlük haqları və ianələr;
- beynəlxalq dövlətlərarası və hökumətlərarası təşkilatların gəlirləri (sahibkarlıq fəaliyyətindən götürdükləri gəlirdən başqa);
- dövlət hakimiyyət orqanlarının, büdcə təşkilatlarının və yerli özünüidarə orqanlarının gəlirləri (sahibkarlıq fəaliyyətindən götürdükləri gəlirdən başqa);
- Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının, onun qurumlarının və Dövlət Neft Fondunun (fondun vəsaitinin yerləşdirilməsindən əldə edilən gəlir istisna olmaqla) habelə Əmanətlərin Sığortalanması fondunun gəlirləri;
- Alınmış sığorta ödənişləri (həmin sığorta hadisəsi ilə bağlı zərərə aid edilən məbləğlərdən başqa);

- Sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərin təhsil alması üçün yaradılmış xüsusi təhsil müəssisələrinin gəlirləri (sahibkarlıq fəaliyyətindən götürdükləri gəlirdən başqa);
- Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq dövlət büdcəsinə olan vergi borclarının silinməsindən gəlirlər.

Əlillərin ictimai təşkilatlarına məxsus olan işçilərinin ümumi sayının 50%-i əlillərdən ibarət olan istehsal müəssisələrinin mənfəət vergisinin dərəcəsi 50% azaldır.

Aşağıdakı vergi ödəyiciləri göstərilən müddətdə vergi orqanlarına **bəyannamə** verirlər:

- rezident müəssisələr;
- Azərbaycan Respublikasında hümayəndəliyi olan qeyri-rezidentlər;
- vergiyə cəlb olunma gəliri Azərbaycan mənbəyindən olan və bu gəlirindən ödəmə yerində vergi tutulmayan qeyri-rezidentlər;
- ödəmə mənbəyində vergiyə cəlb olunması nəzərdə tutulmayan gəlirləri olan fiziki şəxslər, yaxud AR-nın hüdudlarından kənara gəlir, o cümlədən royaltidən gəlir əldə edən rezident fiziki şəxslər.

Bəyannamə hesabat ilindən sonrakı ilin mart ayının 31-dən gec olmayaraq vergi fonlarına təqdim olunmalıdır.

Hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlıq rüb qurtardıqdan sonra 15 gündən gec olmayaraq cari ödəmələri dövlət büdcəsinə keçirilməlidir.

2.4. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin uçotu

Rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslər gəlir vergisinin ödəyiciləridirlər.

Fiziki şəxslərin gəlirlərinə aiddir:

- muzzdlu işlə əlaqədar əldə edilən gəlir;
- muzzdlu işə aidiyyatı olmayan fəaliyyətdən əldə edilən gəlir;
- vergilərdən azad edilən gəlirlərdən başqa bütün digər gəlirlər.

Muzdlu işə aid olmayan fəaliyyətdən gəlirlər **sahibkarlıq və qeyri-sahibkarlıq** fəaliyyətindən gəlirlərdən ibarətdir.

Sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirlərə aiddir:

- sahibkarlıq fəaliyyəti məqsədləri üçün istifadə olunan aktivlərin təqdim edilməsindən gəlir;
- sahibkarlıq fəaliyyətinin məhdudlaşdırılmasına və ya müəssisənin bağlanmasına razılıq verilməsinə görə alınan gəlir;
- əsas vəsaitlərin təqdim edilməsindən alınan məbləğlər.

Qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirlərə aiddir:

- faiz gəlirləri;
- dividendlər;
- əmlakın icarəyə verilməsindən gəlirlər;
- royalti;
- vergi ödəyicisinə bağışlanmış borcun məbləği;
- sahibkarlıq fəaliyyəti məqsədləri üçün istifadə olunmayan aktivlərin təqdim edilməsindən gəlirlər;
- təqvim ili ərzində alınan hədiyyə və mirasların məbləği;
- vergiödəyicisinin aktivlərinin ilkin qiymətinin artığını göstərən hər hansı digər gəlir (əmək haqqından başqa);
- həyatın yığım sığortası üzrə sığorta olunanın ödədiyi və ya onun xeyrinə ödənilən sığorta haqları ilə sığorta ödənişləri arasındakı fərq.

Aylıq gəlirdən aşağıdakı dərəcələrlə vergi tutulur:

Vergi tutulan aylıq gəlirin məbləği	Verginin məbləği
2000,00 manatadək	14 %
2000,00 manatdan çox olduqda	280,00 manat+2000,00 manatdan çox olan məbləğin 35,0%-i

İki və daha çox yerdə muzdlu işləyən fiziki şəxslərin gəlirlərindən gəlir vergisi hər bir iş yerində ödənilən məbləğdən ayrıca hesablanır və dövlət büdcəsinə ödənilir.

İllik gəlirdən aşağıdakı dərəcələrlə vergi tutulur:

Vergi tutulan aylıq gəlirin məbləği	Verginin məbləği
2400,00 manatadək	14 %
24000,00 manatdan çox olduqda	3360,00 manat+24000,00 manatdan çox olan məbləğin 35,0 %-i

Fiziki şəxslərin aşağıdakı gəlirləri vergisindən azaddır:

- rotasiya qaydasında xaricə ezamiyyətə göndərilən diplomatik xidmət əməkdaşlarının və diplomatik xidmət orqanlarının inzibati-texniki xidmətini həyata keçirən şəxslərin xarici ölkədə aldığı əmək haqqı, Azərbaycan vətəndaşı olmayan diplomatik və konsulluq əməkdaşının rəsmi məşğulluğundan gəlirlər;
- Azərbaycan Respublikasının rezidenti olmayan şəxsin iş yerindən gəlir - əgər bu gəli AR-nın rezidenti olmayan işə götürən tərəfindən, yaxud onun adından ödənilərsə, və qeyri-rezidentin daimi nümayəndəliyi tərəfindən və ya onun adından, yaxud daimi nümayəndəlikdə fəaliyyəti ilə əlaqədar ödənilərsə;
- təqvim ili ərzində alınan hədiyyə, maddi yardım, birdəfəlik müavinətlər və misrələr;
- hədiyyələrin təhsil və ya müalicə haqlarını ödəmək üçün maddi yardımın dəyərini 1000,00 manatadək olan hissəsini, xaricdə müalicə haqlarını ödəmək üçün maddi yardımın dəyərini 2000,00 manatadək olan hissəsi, misrələrin dəyərinin 20 000,00 manatadək olan hissəsi.

Təhsil və müalicə haqları almış şəxslərə bu güzəştlər o halda verilir ki, həmin məbləğlərin təyinatı üzrə ödənildiyini təsdiq edən müvafiq sənədlər tədim edilmiş olsun:

- hədiyyə, maddi yardım və miras vergi ödəyicisinin ailə üzvlərindən alındığı halda onun tam dəyəri;
- əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə ödənilən müavinətlər istisna olmaqla, müavinətləri, əvəzsiz dövlət köçürmələri. Dövlət pensiyaları, dövlət təqaüdləri, işçilərin sayının və ştatların ixtisar edilməsi ilə əlaqədar olaraq əmək müqaviləsinə xitam verildikdə

işçilərə AR-nın Əmək məcəlləsinə müvafiq ödənilən təminatlar, habelə AR Prezidentinin qərarları əsasında dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına fərdi birdəfəlik ödəmələr və ya maddi yardımlar;

- alimentlər;
- aylıq gəliri 200,00 manatadək olduqda minimum əmək haqqı nın 1 misli, illik gəliri 2400,00 manatadək olduqda minimum əmək haqqının 12 misli məbləğində olan hissəsi;
- qiymətli daşlardan və metallardan, qiymətli daşların və metalların məmulatlarından, incəsənət əsərlərindən, əntiq əşyalardan və vergi ödəyicisinin sahibkarlıq fəaliyyətində istifadə edilən və ya istifadə edilmiş əmlakdan başqa, daşınan maddi əmlakın təqdim edilməsindən gəlirlər;
- sığorta hadisəsi baş verdikdə sığortalının həyatına, habelə onun əmlakına və ya əmlak mənafeələrinə dəymiş zərərin əvəzini ödəmək üçün pul və ya natura şəkilində ödənilmiş vəsait, həmçinin işəgötürən tərəfindən ödənilən bütün növ icbari və könüllü tibbi sığorta haqları, 5 ildən az olmayan müddətə yığım sığortası və pensiya sığortası üzrə müqavilələrin qüvvəyə mindiyi andan etibarən 5 illik müddət keçdikdən sonra sığortaya ödənilən hər hansı məbləğlər;
- vergi ödəyicisinin azı 3 il ərzində əsas yaşayış yeri olduğu daşınmaz əmlakın təqdim edilməsindən gəlirlər;
- dəymiş zərərin ödənilməsi ilə bağlı alınan kompensasiya ödənişləri;
- bilavasitə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalından alınan gəlirlər;
- sənətkarlığın, misgərlik, qalayçılıq və saxsı məmulatlarının, təsərrüfat müxəlləfatının, təsərrüfat müxəlləfatının, bağçılıq, bostançılıq alətlərinin, xalq musiqi alətlərinin, oyuncaqlarının, suvenirlərin, qamışdan və qayğıdan məişət əşyalarının düzəldilməsi, keramika məmulatlarının bədii işlənməsi, bədii tikmə, ağac materiallarından

məişət alətlərinin hazırlanması sahəsində fəaliyyət göstərən fiziki şəxslərin gəlirləri;

- müvafiq qaydada AR-nın Prezidenti yanında Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsində qeydiyyatdan keçmiş lotoreyalardan, habelə dövlət daxili uduşlu istqrazlardan əldə olunan uduşların dəyəri;
- Fiziki şəxslər kompensasiya xarakterli aşağıdakı ödəmələr (ədliyyə müddətində gündəlik yemək xərcləri, kommunal xərclər, nəqliyyat xərcləri, istehsalatdan ayırmaqla təhsil olan tələbə, magistr və aspirantlara müəssisələrin ödədiyi təqaüdlər, verdikləri qana görə donorlara ödənilən kompensasiya məbləğləri, dalğic işləri üçün pul mükafatı, ictimai təşkilatlar, xeyriyyə cəmiyyətləri və fondları tərəfindən verilən maddi yardımlar, hərbi qulluqçulara və prokurorluq orqanlarının işçilərinə bütün növ ödənişlər (vəzifə və hərbi rütbəyə görə maaşlar istisna olmaqla) yarışlarda və müsabiqələrdə əşya şəklində alınan mükafatın tam dəyəri (beynəlxalq yarışlarda 4000 manatadək, respublika yarışlarında 200 manatadək));
- Dövlət qulluqçusunun pensiya yaşına çatmasına görə könüllü işdən çıxması ilə əlaqədar verilən birdəfəlik haqq;
- Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarına deputatlıq səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar xərclərin ödənilməsi üçün vəzifə maaşlarına aylıq pul təminatı və AR Prezidentinin sərəncamı ilə vəzifəyə təyin olunan AR-nın icra hakimiyyəti və digər dövlət orqanlarının rəhbər işçilərinə səlahiyyətlərinin icrası ilə bağlı təmsilçilik xərclərinin ödənilməsi üçün verilən vəzifə maaşlarına aylıq əlavə pul təminatı.

Aşağıdakı fiziki şəxslərin hər hansı muzzdlu işdən vergi tutulmalı olan aylıq gəliri 400 manat məbləğində azaddır.

- Azərbaycanın Milli Qəhrəmanlarının;
- Sovet İttifaqı və Sosialist Əməyi Qəhrəmanlarının;

- “Şöhrət” ordeninin hər 3 dərəcəsi ilə təltif oluna şəxslərin;
- I və II qrup müharibə əlillərinin ;
- həlak olmuş, yaxud sonralar vəfat etmiş döyüşçülərin dul arvadlarının (ərlərinin);
- 1941-1945 ci illərdə arxa cəbhədə fədakar əməyinə görə orden və medallar ilə təltif edilmiş şəxslərin və s.

FƏSİL 3. MALIYYƏ HESABATININ BEYNƏLXALQ VƏ MILLI STANDARTLARI ƏSASINDA VERGİLƏRİN UÇOTU XÜSUSIYYƏTLƏRİ

3.1. MHBS 12 “Mənfəət vergisi” adlı standartın məqsədi və tətbiq edildiyi sahələr

MHBS 12 “Mənfəət vergisi” adlı standartın başlıca məqsədi mənfəət vergisinin uçotu qaydasını müəyyənləşdirməkdən və ocumlədən aşağıdakılardan ibarətdir:

- Maliyyə vəziyyəti (balans) haqqında hesabatda verilən aktivlərin və öhdəliklərin balans dəyərlərinin gələcəkdə əvəzlənməsi yaxud ödənilməsi;
- Təşkilatın maliyyə hesabatında tanınan cari və gələcək vergi əməliyyatlarının və digər hadisələrin uçotu;
- Təxirə salınan vergi aktivlərinin tanınması qaydası

MHBS 12 “Mənfəət vergisi” adlı standart mənfəətdən tutulan bütün vergilərə münasibətdə tətbiq edilir. Vergilərin tutulması vəzifəsi təşkilatlara həvalə olunur. Mənfəət vergisinə müxtəlif ödəniş mənbələrindən tutulan bütün milli və xarici vergilər aiddir. Birgə fəaliyyətdən alınan mənfəət vergisi də bu kateqoriyaya daxildir.

Mənfəət vergisi MHBS 20 “Hökumət subsidiyalarının uçotu və dövlət yardımını haqqında məlumatın açıqlanması” adlı standartın tətbiqi sferasında olan dövlət subsidiyalarının və investisiya vergi kreditlərinin uçotun atətbəq edilmir. Eyni zamanda subsidiyalar üzrə və investisiya vergi kreditləri üzrə əməliyyatlar nəticəsində yaranan müvəqqəti fərqlərin uçotu üçün tətbiq edilir.

MHBS 12 “Mənfəət vergisi” adlı standartda uyğun olaraq mənfəət vergisi üzrə xərclərin məbləğini təyin etmək üçün aşağıdakıları hesablamaq zəruridir:

- Mənfəət vergisi üzrə cari xərclər;
- Mənfəət vergisi üzrə təxirə salınan xərclər.

Beləliklə, də dövr ərzində mənfəət yaxud zərərlərin hesablanmasında qeydə alınan məcmu kəmiyyəti təcəssüm etdirən vergi xərcləri müəyyənləşdirilir.

Mənfəət vergisi üzrə cari xərclər hər bir ölkənin milli standartları ilə müəyyənləşdirilən vergi uçotu qaydalarına uyğun olaraq təyin edilir.

Mühasibat və vergi tutulan mənfəəti biri birindən fərqləndirmək lazımdır (cədvəl 12.1). Mənfəət vergisi üzrə cari xərclər vergi bazasının faiz payının vergi dərəcəsinə müvafiq olaraq müəyyənləşdirilir.

Cari vergilər dedikdə, ödəniləsi, yaxud əvəzlənəsi mənfəət vergisinin məbləği başa düşülür. Cari vergilər müvafiq dövrə görə vergi tutulan mənfəətdən asılı olaraq hesablanır (cədvəl 3.1).

Cədvəl 3.1

Mühasibat və vergi tutulan mənfəət

Mühasibat mənfəəti (zərər)	Vergi tutulan mənfəət (vergi bazası)
Mənfəət vergisinin ödənilməsi üzrə xərclər çıxılanadək mühasibat uçotu məlumatları əsasında müəyyənləşdirilən dövrə görə maliyyə nəticəsi	Vergi qanun vericiliyində nəzərdə tutulan qaydalar üzrə müəyyənləşdirilən dövrə görə maliyyə nəticəsi və hesablama üçün qəbul edilən mənfəət vergisi

Misal Milli vergi qanunvericiliyinə müvafiq olaraq təşkilat, mənfəət vergisi üzrə vergi bazasını təyin etmişdir. Vergi bazası vergi tutulması gəlirlərin məbləği ilə gəlirlərin məbləğini azaldan xərclərin məbləği arasındakı fərq kimi hesablanır. Vergiyə cəlb olunan gəlirlərin məbləği 700 min manatdır. Vergi tutulma məqsədi üçün tanınan xərclərin məbləği 500 min manat təşkil edir. Vergiyə cəlb olunan məbləğ (vergi bazası) 200 min manat həcmindədir (700min- 500min)

Mənfəət vergisi üzrə cari xərclərə aid edilən mənfəət vergisinin məbləği 40 min manat (200min x 20%) təşkil edir. Burada 20% - mənfəət vergisinin dərəcəsinə göstərir. 40 min manat məbləğində ödəniləsi mənfəət vergisi dövrə görə mənfəət vergisi üzrə vergi bəyannaməsində tanınmalıdır.

Cari və əvvəlki dövrlərə görə cari vergi öhdəlikləri mənfəət vergisi dərəcələrini tətbiq etməklə ödəniləsi məbləğdə təcəssüm etdirilir. Bu dərəcə hesabat dövrünün sonuna qüvvədə olmalıdır.

Hesabat və əvvəlki dövrlərə görə cari mənfəət vergisi təşkilatın vəziyyəti haqqında hesabatda öhdəlik qismində tanınır. Əgər mənfəət vergisi artıq məbləğdə ödənilərsə, aradakı fərq aktiv debitor borcu kimi tanınmalıdır.

Mühasibat mənfəəti (zərəri) və vergiyə cəlb olunan mənfəət (zərər) bir sıra səbəblər üzündən biri birindən fərqlənə bilər: Gəlirlərin və xərclərin tanınmasının ardıcılığı arasındakı fərqlər; Gəlirlərin və xərclərin tanınması üzrə vergi uçotunda məhdudiyyətlər; Amortizasiya olunan obyektlərin amortizasiya edilməsi qaydasındakı fərqlər və b.

Misal Təşkilat aşağıdakı göstəricilərdən asılı olaraq mühasibat uçotunun məlumatları və vergi uçotunun mənfəət vergisinə cəlb olunan məlumatları əsasında maliyyə göstəricisini hesablayır:

- Xidmət göstərilməsindən gəlir – 500 min manat
- Bilavasitə alınası gəlirə aid edilən material xərcləri, əmək haqqı xərcləri – 300 min manat
- Müqavilə öhdəliklərinə əməl olunmadığına görə cərimə ödənilməsi xərcləri – 30 min manat
- Mühasibat uçotu məlumatlarına görə maliyyə göstəricisi. Mühasibat uçotu məlumatlarına görə maliyyə göstəricisini hesablamaq üçün bütün gəlirlər və xərclər tanınır, müvafiq surətdə bu göstərici bərabərdir:

$$500 \text{ min} - 300 \text{ min} - 30 \text{ min} = 170 \text{ min manat}$$

- Vergiyə cəlb olunan mənfəət. Təşkilat mənfəət vergisi üzrə vergi bazasını müəyyənləşdirir. Bu məbləği hesablamaq üçün vergiyə cəlb olunası gəlirin məbləği ilə həmin gəlirin məbləğini azaldan xərc məbləği arasındakı fərq kimi hesablanır. Milli uçot qanunvericiliyinə görə müvafiq olaraq cərimələrin ödənilməsi üzrə xərclər mənfəət vergisi üzrə vergi bazasını aşağı salmır. Müvafiq surətdə təşkilatın vergi bazası bərabərdir:

$$500 \text{ min} - 300 \text{ min} = 200 \text{ min manat.}$$

İqtisadi qərar qəbul etmək üçün istifadəçilərə mənfəətdən cari vergi üzrə informasiyalarla yanaşı gələcək hesabat dövrlərində yarana biləcək təxirə salınan vergilər üzrə də informasiyalar çox vacibdir.

Təxirə salınan mənfəət vergisi mühasibat və vergi mənfəəti arasındakı müvəqqəti fərq nəticəsində meydana gəlir. Müvəqqəti fərqlər vergiyə cəlb olunan və çıxılan qismində təzahür edir. Aşağıdakı cədvəldə vergiyə cəlb olunan və çıxılan müvəqqəti fərqlər verilmişdir (Cədvəl 3.2).

Cədvəl 3.2

Vergiyə cəlb olunan və çıxılan fərqlər

Müvəqqəti fərq aktivin yaxud öhdəliyin balans dəyəri ilə onların vergi bazası arasındakı fərqə bərabərdir	
Vergiyə cəlbolunan	Çıxılan
Gələcək dövrlərin vergi bazası hesablandıqda vergiyə cəlbolunan məbləğin yaranmasına gətirib çıxarır	Gələcək dövrlərin vergi bazası hesablandıqda çıxılmaların yaranmasına gətirib çıxarır

Aktiv və öhdəliklərin balans dəyəri dedikdə, təşkilatın maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatda (mühasibat balansı) tanınan aktivlərin və öhdəliklərin məbləği başa düşülür.

Aktiv və öhdəliklərin vergi bazası dedikdə, vergiyə cəlb olunma məqsədi üçün aktivlərin yaxud öhdəliklərin tanındığı məbləğ başa düşülür. Aktiv üzrə vergi bazasının təyin edilməsi vergiyə cəlb olunma məqsədi üçün iqtisadi səmərəni azaldan məbləğlərin hesablanmasında təcəssüm edir. Əgər iqtisadi səmərə vergiyə cəlb olunma bilmirsə, onda aktivin vergi və balans mənfəəti bərabər tanınır.

Misal Vergi uçotunun məlumatlarına əsasən torpaq sahəsinin dəyəri 300 min manat təşkil edir. Aktiv üzrə vergi bazası vergiyə cəlb olunma məqsədi üçün iqtisadi səmərəni azaldan məbləğ olacaq. Məsələn, əgər torpaq sahəsi satılacaqsə, onda vergi bazası aktivin satışından alınan gəlirlə, onun maya dəyəri arasındakı fərqdən ibarətdir. Aktivin maya dəyəri vergiyə cəlb olunma məqsədi ??? iqtisadi səmərəni azaldır. Bu misalda torpaq sahəsinin vergi bazası 300 min manat olacaq.

Misal Vergi uçotunun məlumatlarına əsasən avadanlığın amortizasiya olunan dəyəri 100 min manat təşkil edir. Cari və əvvəlki dövrlərdə hesablanılan amortizasiya məbləği 30 min manata bərabərdir. Avadanlıqdan gəlir aktivin istifadəsindən, yaxud onun satışından gəlir şəklində alınə bilər. Avadanlıq istifadə edildikdə iqtisadi səmərə hesablanılan amortizasiya məbləğində azalacaq. Avadanlıq

satıldıqda, iqtisadi səmərə aktivin qalıq dəyəri qədər azalacaq. Avadanlığın vergi bazası – 70 min manata bərabər olacaq (100min – 30 min man)

Misal Təşkilat digər təşkilata uzunmüddətli borc vermişdir. Borca görə mühasibat uçotunda növbəti dövrdə alınası gözlənilən faiz hesablanmışdır. Vergi qanunvericiliyinə müvafiq surətdə faiz şəklində gəlirlər kassa metodu (ödəniş) ilə, mühasibat uçotunda isə hesablama metodu ilə tanınır. Faiz üzrə vergi bazası sıfıra bərabərdir.

Misal Təşkilatın uçotunda sonradan 500 min manata satılması nəzərdə tutulan mallar əks etdirilmişdir. Mallar satıldıqda əməliyyat üzrə vergi bazası aktivin satışından alınan gəlirlə onun maya dəyəri arasındakı fərqdən ibarət olmalıdır. Aktivin maya dəyəri vergiyə cəlb olunma məqsədi üçün iqtisadi səmərəni azaldacaq. Malın vergi bazası 500 min manata bərabərdir.

Misal Vergi uçotunda 200 min manat məbləğində debitor borcu qeydə alınmışdır. Debitor borcu gəlirlə eyni vaxtda tanınmalıdır. Bu borc artıq mənfəətdən vergi üzrə vergi bazası hesablandıqda nəzərə alınmalıdır. Belə olan halda debitor borcunun vergi bazası 200 min manat təşkil edəcək.

Misal Təşkilatın hesablaşma hesabında 500 min manat məbləğində pul vəsaiti mövcuddur. Əgər iqtisadi səmərə vergi tutulmasına cəlb edilmirsə, onda aktivin vergi və balans dəyəri bərabər tanınır. Pul vəsaitlərinin vergi bazası 500 min manat olacaq.

Öhdəliyin vergi bazası onun balans dəyərinə uyğun gəlir. Balans dəyəri gələcək dövrlərdə vergiyə cəlb olunma məqsədi üçün çıxılasi məbləğ həcmində azaldılmalıdır.

Misal Təşkilat təsisçilərdən 300 min manat məbləğində qaytarılmaq şərti ilə faizsiz maliyyə köməyi almışdır. Müvafiq surətdə təsisçilərin pul vəsaitlərinin qaytarılması hər hansı bir vergi hadisəsi ilə üzləşməyəcək. Belə olduqda təsisçinin maliyyə köməyinin vergi bazası 300 min manat məbləğində olacaq.

Misal Təşkilat 500 min manat məbləğində uzunmüddətli bank krediti almışdır. Kreditin qaytarılması hər hansı bir vergi hadisəsi ilə üzləşməyəcək. Deməli, uzunmüddətli bank krefiti üzrə vergi bazası 500 min manat məbləğində olacaq.

Misal Təşkilat uzunmüddətli bank krediti üzrə 400 min manat məbləğində ödəniləsi faiz hesablamışdır. Hesablanılan məbləğ vergiyə cəlb olunma məqsədləri üçün dövrün xərcləri şəklində daxil edilmişdir. Son nəticədə hesablanılan faiz üzrə vergi bazası 400 min manat təşkil edəcək.

Misal Təşkilat 350 min manat məbləğində əmək haqqı üzrə xərcləri hesablamışdır. Bu məbləğ vergiyə cəlb olunma məqsədləri üçün dövrün xərclərinə daxil edilmişdir. Hesablanılan əmək haqqı üzrə vergi bazası 350 min manat təşkil edəcək.

Misal Arbitraj məhkəməsinin qərarına əsasən təşkilat 100 min manat məbləğində cəriməyə məruz qalmışdır. Vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq kəsilən cərimə vergi bazasını azaltmır. Belə olduqda göstərilən şərtlərin həllinin iki variantı var:

- Kəsilən cərimə üzrə vergi bazası sıfıra bərabərdir;
- Kəsilən cərimə üzrə vergi bazası 100 min manata bərabərdir.

Qeyd olunan variantların hər ikisində vergi dərəcəsi sıfıra bərabər olmalıdır. Belə ki öhdəliyin bu növü vergi qanunvericiliyində mənfəət vergisi üzrə vergi bazasını hesablamaq məqsədi üçün nəzərdə tutulmamışdır.

Aktivlərin və öhdəliklərin balans dəyərlərinin onların vergi bazası ilə müqayisəsi müvəqqəti fərqlərin təyin edilməsi və təsnifləşdirilməsi üçün çox mühümdür. Belə bir müqayisədən təxirə salınan vergi aktivlərini və təxirə salınan vergi öhdəliklərini hesablamaq üçün də istifadə edilir.

Əgər aktiv, yaxud öhdəliklərin balans dəyərlərindən onların müvafiq vergi bazaları çıxıldıqda alınan müsbət kəmiyyət vergiyə cəlb olunan müvəqqəti fərq hesab olunur. Vergiyə cəlb olunan müvəqqəti fərq mənfəət vergisinin dərəcəsinə vurulduqda təxirə salınan vergi öhdəliyi tapılır.

Əgər aktiv, yaxud öhdəliklərin balans dəyərlərindən onların müvafiq vergi bazaları çıxıldıqda alınan mənfə kəmiyyət çıxıləsi müvəqqəti fərq hesab olunur. Çıxılan müvəqqəti fərq mənfəət vergisinin dərəcəsinə vurulduqda, təxirə salınan vergi aktiv tapılır.

Təxirə salınan vergi öhdəlikləri bütün vergiyə cəlbolunan müvəqqəti fərqlərə münasibətdə tapılır. Eyni zamanda aşağıdakı hallar istisna olunur:

- İşgüzar imic ilk dəfə tanındıqda;
- Müəssisələrin birləşməsi sayılmayan əməliyyatlar üzrə aktivlər, yaxud öhdəliklər ilk dəfə tanındıqda;
- Əməliyyatların həyata keçirilməsi mühasibat yaxud vergi mənfəətinə təsir etmədikdə

Təxirə salınan vergi aktivləri dedikdə gələcək dövrlərdə ödənilməsi nəzərdə tutulan mənfəət vergisi məbləğləri başa düşülür. Vergi aktivlərinin təxirə salınması aşağıdakılarla əlaqədardır:

- Çıxılası müvəqqəti fərqlərlə;
- İstifadə olunmayan vergi zərərlərinin gələcək dövrlərə keçirilməsi;
- İstifadə olunmayan vergi kreditlərinin gələcək dövrlərə keçirilməsi

Təxirə salınan vergi aktivləri və təxirə salınan vergi öhdəlikləri mənfəət vergisinin dərəcəsi ilə qiymətləndirilir.

Misal Hesabat dövrünün əvvəlinə təşkilatda təxirə salınan vergi aktivlərinin məbləği 12 min manat təşkil edir. Vergi aktivini mənfəət vergisi dərəcəsi 24% götürülməklə hesablanmışdır. Vergi qanunvericiliyində baş verən dəyişikliklə əlaqədar təxirə salınan vergi aktivini 20 %-lik dərəcə ilə yenidən hesablamaq lazımdır. Hesabat dövrünün əvvəlinə təxirə salınan vergi aktivinin yenidən hesablanmış saldosu 10000 manat təşkil edir:

$$12000 \times 20 : 24 = 10000 \text{ man}$$

Əgər eyni vaxtda mənfəət vergisinin bir neçə dərəcəsi qüvvədədirsə, onda təxirə salınan vergi aktivləri və öhdəlikləri orta vergi dərəcəsi tətbiq edilməklə qiymətləndirilməlidir (cədvəl 3.3). Müvəqqəti fərqlər, təxirə salınan vergi aktivləri və təxirə salınan vergi öhdəlikləri mövcud məlumatlar əsasında hesablanmışdır. 1-ci sətirdə aktivin balans dəyəri və onun vergi bazası bərabərdir. Müvafiq surətdə müvəqqəti fərqlər yaranmır. 2-ci sətirdə aktivin dəyəri vergi bazasından azdır. Aradakı fərq (60 vahid) çıxılan müvəqqəti fərq kimi tanınır.

Cədvəl 3.3

**Təxirə salınan vergi aktivləri və öhdəlikləri üzrə müvəqqəti fərqlərin
hesablanması texnikası**

Aktivin balans dəyəri << Aktivin vergi bazası Öhdəliklərin balans dəyəri >> Öhdəliklərin vergi bazası	Çıxılan müvəqqəti fərqlər
Aktivin balans dəyəri >> Aktivin vergi bazası Öhdəliklərin balans dəyəri << Öhdəliklərin vergi bazası	Vergiye cəlbolunan müvəqqəti fərqlər

3-cü sətir üzrə aktivin balans dəyəri vergi bazasından çoxdur. Aradakı fərq (40 vahid) vergiyə cəlbolunan müvəqqəti fərq kimi tanınır. 4-cü sətir üzrə öhdəliklərin balans dəyəri və vergi bazası bərabər olduğu üçün müvəqqəti fərq yaranmır. 5-ci sətirdə öhdəliklərin balans dəyəri vergi bazasından azdır. Aradakı fərq (50 vahid) vergiyə cəlbolunan müvəqqəti fərq şəklində tanınır. 6-cı sətirdə öhdəliyin balans dəyəri vergiyə cəlbolunma bazasından çoxdur. Aradakı fərq (70 vahid) çıxılan müvəqqəti fərq şəklində tanınır. 7-ci sətirdə vergiyə cəlbolunan müvəqqəti fərqlərin ümumi məbləği 90 vahid (40+50) təşkil edir. Çıxılan müvəqqəti fərqlərin ümumi məbləği 130 vahidə (60+70) bərabərdir (cədvəl 3.4):

Cədvəl 3.4

Vergi bazasının müəyyənləşdirilməsi

Sıra N ^o	Balans dəyəri	Vergi bazası	Vergiye cəlbolunan müvəqqəti fərq	Çıxılan müvəqqəti fərq
	Aktivlər			
1	100	100	-	-
2	100	160		60
3	100	60	40	
	Öhdəliklər			
4	100	100	-	-
5	100	150	50	
6	100	30		70

7	Yekunu	90	130
8	Təxirə salınan vergi öhdəliyi	$90 \times 20\%^x = 18$	-
9	Təxirə salınan vergi aktivləri		$130 \times 20\%^x = 26$

^x20%- mənfəət vergisinin dərəcəsi

Vergiyə cəlbolunan müvəqqəti fərq x Mənfəət vergisinin dərəcəsi = Təxirə salınan vergi öhdəliyi	Çıxılan müvəqqəti fərq x Mənfəət vergisinin dərəcəsi = Təxirə salınan vergi aktivləri
D-t "Təxirə salınan vergi" xərcləri hesabı yaxud D-t "Yenidən qiymətləndirmədən artım" hesabı K-t "Təxirə salınan vergi üzrə öhdəlik" hesabı	D-t "Təxirə salınan vergi" aktivləri hesabı K-t "Təxirə salınan vergi" xərcləri hesabı yaxud K-t "Yenidən qiymətləndirmədən artım" hesabı

Təxirə salınan vergilər gəlir, yaxud xərc qismində tanınır və dövr ərzində mənfəət yaxud zərərə daxil edilir. Əgər vergi cari, yaxud digər dövrdə mənfəət, yaxud zərər kimi tanınırsa, onda təxirə salınan vergilər mənfəət yaxud zərərdən kənar tanınır. Məs, əsas vəsaitlərin və qeyri maddi aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi "Yenidən qiymətləndirmədən artım" hesabında əks etdirilirsə, onda xarici fəaliyyət üzrə maliyyə hesabatının yenidən hesablanması baş verən məzənnə fərqləri. Belə əməliyyatlar nəticəsində baş verən təxirə salınan vergilər bilavasitə kapitalda tanınır.

3.2. Müvəqqəti fərqlərin müəyyənləşdirilməsi və uçotu

Müvəqqəti fərqlər aşağıdakı səbəblərin nəticəsində aşkara çıxarılır:

- Aktiv yaxud öhdəlik ilk dəfə tanındıqda (əgər onların bütün balans dəyəri, yaxud bir hissəsi mənfəət vergisi üzrə vergiyə cəlb olunma bazası formalaşdıqda nəzərə alınmırsa);
- Mühasibat və vergi uçotu məqsədləri üçün debitor borclarının qiymətləndirilməsində fərqlər;

- Mühasibat və vergi uçotunda gəlirlər və xərclərin tanınması metodları müxtəlif olduqda (məs, mühasibat uçotu hesablama metodu ilə aparılır, vergi uçotu kassa metodu ilə aparılır);
- Mühasibat və vergi uçotunda icarənin təsnifatında fərqlər;
- Müxtəlif əməliyyatlara münasibətdə vergi və mühasibat uçotunda xərclərin tanınması qaydasında fərqlər (məs, tədqiqatlara və onların amortizasiyasına çəkilən xərclərin kapitallaşması mühasibat uçotunda gələcək dövrə, vergi uçotunda isə onların baş verdiyi dövrə aid ediləcək);
- Müxtəlif əməliyyatlara münasibətdə gəlirlərin vergi və mühasibat uçotunda tanınması qaydasında fərqlər (məs, faizlər üzrə gəlir mühasibat uçotunda onların hesablanması dövründə, vergi uçotunda isə alınması anında tanınmalıdır);
- Mühasibat uçotu məqsədləri üçün aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi (artma və azalma) tanınır, vergiyə cəlb olunma məqsədləri üçün isə tanınmır;
- Mühasibat və vergi uçotunda amortizasiya olunan obyektlərin amortizasiya müddətinin və metodunun müəyyənləşdirilməsi qaydasında fərqlər, habelə obyektlərin qalıq dəyərlərindəki fərqlər;
- Digər səbəblər

Misal Təşkilat balans dəyəri 1 milyon manat olan torpaq sahəsinə malikdir. Həmin obyekt ədalətli dəyərlə qiymətləndirilmişdir. Yenidən qiymətləndirmə nəticəsində onun dəyəri mühasibat uçotunda 300 min manat artmış və bu məbləğ “Yenidən qiymətləndirmədən artım” hesabına aid edilmişdir. Vergiyə cəlb olunma məqsədləri üçün əsas vəsait obyektlərinin yenidən qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulmamışdır. Əməliyyatı uçotda əks etdirək :

1. Torpaq sahəsi yenidən qiymətləndirilmişdir;

D-t “Torpaq sahəsi” hesabı (300 min manat)

K-t “Yenidən qiymətləndirmədən artım” hesabı (300 min manat)

Torpaq sahəsi üzrə müvəqqəti fərq aşağıdakı cədvəldə müəyyənləşdirilmişdir (cədvəl 3.5):

Cədvəl 3.5

Torpaq sahəsi üzrə müvəqqəti fərqlərin hesablanması metodikası

Balans dəyəri	Vergi bazası	Vergiye cəlb olunan müvəqqəti fərq	Çıxılan müvəqqəti fərq
1 mln 300 min manat	1 mln manat	300 min manat	-

Təxirə salınan vergi öhdəliyini müəyyənləşdirək:

$$300\text{mln man} \times 20\% = 60 \text{ min manat}$$

Burada 20%- mənfəət vergisinin dərəcəsini göstərir. Əgər müvəqqəti fərq aktivlərin qiyməti artırılanadək baş vermişdirsə, onda təxirə salınan vergi aktivləri yaxud təxirə salınan vergi öhdəlikləri üçün müxabirləşən hesab kimi “Yenidən qiymətləndirmədən artım” hesabı əsas götürüləcək.

Təxirə salınan vergi öhdəlikləri uçotda belə əks etdiriləcək:

D-t “Yenidən qiymətləndirmədən artım” hesabı

K-t “Təxirə salınan vergi öhdəlikləri” hesabı

Misal Təşkilat nəqliyyat vasitəsinə malikdir. Bu nəqliyyat vasitəsi üçün mühasibat və vergi uçotunda amortizasiyanın müxtəlif metodları tətbiq edilir. Mühasibat uçotunun məlumatları əsasında hesabatı tərtib olunduğu tarixə nəqliyyat vasitəsinin qalıq dəyəri 60 min manata bərabərdir. Bu məbləğ vergi uçotu üzrə 70 min manat təşkil edir.

Nəqliyyat vasitəsi üzrə müvəqqəti fərqi hesablayaq (cədvəl 3.6).

Təxirə salınan vergi öhdəliyi belə hesablanır:

$$20 \text{ min} \times 20\% = 4 \text{ min man},$$

Burada 20% - mənfəət vergisinin dərəcəsidir

Təxirə salınan vergi mühasibat uçotunda aşağıdakı yazılışla əks etdirilir:

D-t “Təxirə salınan vergi aktivini” hesabı (4 min man)

K-t “Təxirə salınan vergi üzrə xərc” hesabı (4min man)

Cədvəl 3.6

Nəqliyyat vasitəsi üzrə müvəqqəti fərqlərin hesablanması metodikası

Balans dəyəri	Vergi bazası	Vergiyə cəlb olunan müvəqqəti fərq	Çıxılan müvəqqəti fərq
60 min manat	80 min manat	-	20 min manat

Misal Təşkilat balans dəyəri 600 min manat olan mallara malikdir. Müəyyən olunmuşdur ki, malların satışının xalis dəyəri 100 min manat aşağı düşmüşdür. Vergiyə cəlb olunma məqsədləri üçün ehtiyatların qiymətdən düşməsi nəzərdə tutulmamışdır. Əməliyyat uçotda belə əks etdirilir:

1. Ehtiyatların qiymətdən düşməsi:

D-t “Malların qiymətdən düşməsindən zərərlər” hesabı (100 min manat)

K-t “Mallar” hesabı(100 min manat)

Mallar üzrə müvəqqəti fərqi hesablayaq (cədvəl 3.7):

Cədvəl 3.7

Mallar üzrə müvəqqəti fərqlərin hesablanması metodikası

Balans dəyəri	Vergi bazası	Vergiyə cəlb olunan müvəqqəti fərqlər	Çıxılan müvəqqəti fərqlər
500 min manat	600 min manat	-	100 min manat

Təxirə salınan vergi aktivini belə hesablanır:

$$(100 \text{ min} \times 20\%) = 20 \text{ min manat}$$

Burada 20%- mənfəət vergisinin dərəcəsidir.

Təxirə salınan vergi uçotda belə əks etdirilir:

D-t “Təxirə salınan vergi” hesabı (20 min manat)

K-t “Təxirə salınan vergi üzrə xərc” hesabı (20 min manat)

Misal Təşkilat mühasibat uçotda debitor borcunu və 400 min manat məbləğində mallara görə gəliri tanımışdır. Vergi uçotu məqsədləri üçün bu sövdələşmə üzrə gəlir və xərclər yalnız növbəti dövrdə tanına bilər.

Debitor borcu üzrə müvəqqəti fərqi aşağıdakı cədvəl vasitəsilə hesablayaq (cədvəl 3.8):

Cədvəl 3.8

Debitor borcu üzrə müvəqqəti fərqlərin hesablanması metodikası

Balans dəyəri	Vergi bazası	Vergiye cəlb olunan müvəqqəti fərq	Çıxılan müvəqqəti fərq
700 min manat	500 min manat	-	200 min manat

Təxirə salınan vergi aktivini hesablayaq:

$$200 \text{ min manat} \times 20\% = 40 \text{ min manat}$$

Burada 20%- mənfəət vergisinin dərəcəsidir.

Əməliyyatı uçotda əks etdirək:

D-t “Təxirə salınan vergi aktivini” hesabı (40 min manat)

K-t “Təxirə salınan vergi üzrə xərc” hesabı (40 min manat)

MHBS 12 təxirə salınan vergi aktivlərinin və təxirə salınan vergi öhdəliklərinin diskontlaşdırılmasına yol vermir.

Ümumiyyətli vergi aktivləri və öhdəlikləri diskontlaşdırıla bilməz.

Vergiye cəlbolunan və çıxılan müvəqqəti fərqlər aktivin, yaxud öhdəliyin balans və vergi bazasına münasibətdə müəyyənləşdirilir. Əgər aktivin və ya öhdəliyin balans dəyəri diskont tətbiq edilməklə müəyyənləşdirilsə, bu qayda həqiqi sayılır.

Təxirə salınan vergi aktivləri və təxirə salınan vergi öhdəlikləri mühasibat balansında ayrıca maddələr şəklində əks etdirilməlidir. Əgər təşkilatın maliyyə

vəziyyəti haqqında hesabatında aktivlər və öhdəliklər qısamüddətli və uzunmüddətli aktivlərə bölünməklə göstərilirsə, onda təxirə salınmış vergi aktivləri və öhdəlikləri də uzunmüddətli və qısamüddətli aktivlər və öhdəliklər şəklində qeydə alınmalıdır.

- Misal**
1. Aktiv və passivlərin balans göstəricilərinə və onların vergi bazasına əsasən təşkilat vergiyə cəlbolunan və çıxılan müvəqqəti fərqləri və təxirə salınan vergi aktivlərini və öhdəliklərini müəyyənləşdirir. Hesablamalara bu mövzunun son 5 misalının şərtləri daxil edilmişdir. Hesablamaların nəticələri aşağıda verilən cədvəlin 4-cü və 5-ci sətirlərində öz əksinin tapmışdır. (cədvəl 3.9)
 2. Təxirə salınan vergi aktivlərinin məbləği hesabat dövrünün sonunda belə hesablanır:
6/3 üstəgəl təxirə salınmış vergi aktivlərinin artımı $100(0+100)$
Təxirə salınan vergi öhdəliklərinin məbləği belə hesablanır:
6/11 üstəgəl təxirə salınan vergi öhdəliklərinin artımı $140(0+140)$
 3. Dəyişikliyə məruz qalan maddələrin əks etdirilməsi:

Cədvəl 3.9

**Vergiyə cəlb olunan və çıxılan müvəqqəti fərqlərin hesablanması
metodikası**

Sıra №	Uçot obyektləri	MHBS 12 tətbiq olunanadək balans dəyəri, min man	Vergi bazası min man	Vergiyə cəlbolunan müvəqqəti fərq, min man	Çıxılan müvəqqəti fərq, min man	MHBS 12 tətbiq olunduqdan sonra balans dəyəri, min man
	1	2	3	4	5	6
1	Torpaq sahəsi	1300	1000	300	-	1300
2	Nəqliyyat vasitəsi	600	800	-	200	600
3	Təxirə salınan vergi aktivləri	-	-	-	-	100
4	Mallar	500	600	-	100	500
5	Debitor borcu	400	0	400	-	400
6	Pul vəsaitləri	600	600	-	-	600

7	Aktivlərin yekunu	3400			-	3500
8	Nizamnamə kapitalı	10	10	-	-	10
9	Yenidən qiymətləndirmədən artım	300		-	-	240
10	Maliyyə nəticələri	390	390	-	-	110
11	Təxirə salınan vergi öhdəlikləri	-	-	-	-	140
12	İşçilərə borc	700	500	-	200	700
13	Kreditlər və borclar	2000	2000	-	-	2000
14	Mənfəət vergisi üzrə borc	-	-	-	-	300
15	Kapital və öhdəliklərin yekunu	3400	-	-	-	3500
16	Təxirə salınan vergi öhdəlikləri			$700 \times 20\% = 140$		-
17	Təxirə salınan vergi aktivləri				$500 \times 20\% = 100$	-

“Yenidən qiymətləndirmədən artım” maddəsi – yaceyka??? 6/9. Kapitaka aid edilən təxirə salınan vergi öhdəlikləri , “Yenidən qiymətləndirmədən artım” hesabı 60 min manat təşkil edir. Müvafiq surətdə yeni balans dəyəri 240 min manata bərabərdir (300-60)

“Maliyyə nəticələri” maddəsi yaceyka ??? 6/10. Bu göstərici mühasibat mənfəəti kimi hesablanır.

“Mənfəət vergisi üzrə borc” maddəsi yaceyka??? 6/14. Bu maddədə mənfəət vergisi üzrə bəyənnamədə tanınan vergi uçotunun məlumatları əsasında cari mənfəət vergisi əks etdirilir.

4. Dəyişikliyə məruz qalmayan sair maddələr dəyişilməyən görünüşdə köçürülür.

Vergi aktivləri və vergi öhdəlikləri, habelə cari vergi aktivləri və vergi öhdəlikləri arasında qarşılıqlı əvəzlənmə imkanları mövcuddur. Təşkilatlarda cari vergi aktivləri və vergi öhdəlikləri arasında qarşılıqlı əvəzlənmə aşağıdakı hallarda baş tuta bilər:

- Belə məbləğin qarşılıqlı əvəzlənməsinin hüquqi əsası mövcuddur;
- Qarşılıqlı tələblərin əvəzlənmə yolu ilə hesablaşmalarının aparılması barədə niyyət mövcuddur, yaxud eyni vaxtda öhdəliklər ödənilməli və aktivlər satılmalıdır.

Belə ki, məs, cari vergi öhdəlikləri və cari vergi aktivləri mənfəət vergisinə aid edilsə və bir vergi orqanı tərəfindən tutulursa, onda qarşılıqlı əvəzlənmə və vahid xalis ödənişi formalaşdırmaq imkan daxilindədir.

Təşkilat təxirə salınan vergi aktivlərini və təxirə salınan vergi öhdəliklərini aşağıdakı hallarda qarşılıqlı surətdə əvəzləyə bilər:

- cari vergi öhdəliklərinin və cari vergi aktivlərinin qarşılıqlı əvəzlənməsinin hüquqi əsası mövcuddur;
- təxirə salınan vergi aktivləri və təxirə salınan vergi öhdəlikləri eyni vergi orqanı tərəfindən tutulan mənfəət vergisinə aiddir.

3.3. Maliyyə hesabatında informasiyaların açıqlanmasına tələblər

Vergi üzrə xərclərin və gəlirlərin komponentləri hesabatda ayrıca açıqlanmalı və özündə aşağıdakıları əks etdirməlidir:

- cari mənfəət vergisi üzrə xərclər və yaxud ödənişlər;
- hesabat dövründə tanınan əvvəlki dövrlərin cari mənfəət vergisində aparılan bütün düzəlişlər;
- bərpa edilən müvəqqəti fərq üzrə təxirə salınan vergidən gəlirlər, yaxud zərərlər;
- mənfəət vergisinin dərəcəsinə dəyişikliyin yaxud yeni vergilərin tətbiqinin təxirə salınan vergiyə təsiri;

- əvvəllər tanınmamış vergi zərərləri nəticəsində baş verən dəyişikliklərin cari mənfəət vergisinə təsiri ;
- uçot siyasətindəki dəyişikliklərlə bağlı xərclərin məbləği yaxud verginin ödənilməsi (belə dəyişikliklər MHBS 8 “Uçot siyasəti, uçot qiymətində dəyişikliklər və səhvlər” adlı standart vasitəsilə retrospektiv qaydada nəzərə alınma bilməz).

Aşağıda verilən informasiyalar ayrılıqda təqdim olunur:

- kapitalın maddələrinə aid edilən cari və təxirə salınan vergi məbləğləri;
- sair məcmu gəlirin komponenti hesab edilən mənfəət vergisinin məbləği;
- rəqəmlərin üzləşdirilməsi şəklində verilən mühasibat və vergi mənfəətinin (zərərin) qarşılıqlı əlaqəsi;
- fəaliyyətdə olan orta vergi dərəcəsi ilə tətbiq edilən vergi dərəcəsi arasında rəqəmlərin üzləşdirilməsi;
- istifadə olunmamış vergi zərərlərinin və kreditlərin çıxılan müvəqqəti fərqlərinin məbləği (bu məbləğlər maliyyə vəziyyəti haqda hesabatda təxirə salınan vergi öhdəlikləri kimi tanınmamışdır);
- əvvəlki dövrlərlə müqayisədə vergi dərəcələrindəki dəyişikliklərin izahı;
- övlad müəssisələrə və birgə fəaliyyətə investisiyalar üzrə müvəqqəti fərqlərin ümumi məbləği (bu məbləğlər təxirə salınan vergi öhdəliyi kimi tanınmamışdır).

Müvəqqəti fərqlərin, vergi zərərlərinin və vergi kreditlərinin hər bir tipi ilə əlaqədar açıqlanmalıdır:

- maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatda verilən hər bir dövr üçün təxirə salınan vergi aktivlərinin və öhdəliklərinin məbləği açıqlanmalıdır;
- mənfəət və zərər haqqında hesabatda tanınan, lakin maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatda görünməyən təxirə salınan gəlirlərin və xərclərin məbləği.

Fəaliyyətin dayandırılması ilə bağlı müəyyənləşdirilir:

- dayandırılmış fəaliyyətə aid edilən dövr ərzində mənfəət vergisi üzrə xərclər yaxud zərər;
- dayandırılmış fəaliyyətə aid edilən dövr ərzində adi fəaliyyət üzrə mənfəət vergisi üzrə xərclər yaxud zərər.

3.4."Cari mənfəət vergisi üzrə" kommersiya təşkilatları üçün 3 №-li milli muhasibat ucotu standartından istifadə imkanları

Standartın məqsədi cari vergiyə təsir edən və müəssisənin maliyyə hesabatlarında tanınan cari dövrün əməliyyatları, qalıqları və digər hadisələri ilə bağlı olan cari vergi üzrə ucotun müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Bu Standart həm müəssisələrin ayrı təqdim etdikləri maliyyə hesabatlarında, həm də qrupun birləşdirilmiş (konsolidə edilmiş) maliyyə hesabatlarında cari verginin ucotuna tətbiq edilir.

Cari mənfəət vergisinə vergi tutulan mənfəətə əsaslanan bütün yerli və xarici vergilər daxildir. Cari mənfəət vergisinə həmcinin hesabat verən müəssisə tərəfindən, o cümlədən onun torəmə, asılı və birgə müəssisələri tərəfindən ödənilən ödəmə mənbəyində tutulan vergilər kimi müvafiq vergilər daxildir.

Bu Standart hökumət subsidiyalarının və ya investisiya vergi kreditlərinin ucotu metodlarına aid edilmir. Buna baxmayaraq, bu Standart belə subsidiyalar və ya vergi kreditlərindən yarana bilən müvəqqəti fərqlərin müəyyən edilməsinə aid edilir. Bu Standart Ucot Qaydaları nəzərə alınmaqla tətbiq olunmalıdır. Muhasibat ucotunu tənzimləyən qüvvədə olan normativ-huquqi aktlar ilə bu Milli Muhasibat Ucotu Standartı arasında ziddiyyət yarandığı halda, hazırkı Standart tətbiq edilir.

Bu standartda istifadə olunmuş anlayışlar aşağıdakı mənalara ifadə edir:

Ucot mənfəəti - vergi xərclərinin çıxılmasından əvvəl dövr üzrə xalis mənfəət və ya zərərdir. **Vergi tutulan mənfəət (vergi zərəri)** - vergi orqanları tərəfindən qoyulan qaydalara uyğun olaraq müəyyən olunan, mənfəət vergisinin hesablandığı dövr üzrə mənfəət və ya zərərdir. **Vergi xərci (vergi gəliri)** - cari və təxirə salınmış vergilərlə əlaqədar olaraq dövr üzrə xalis mənfəət və ya zərərin hesablanmasına daxil edilən məcmu məbləğdir. **Cari vergi** - əvvəlki dövrlər üzrə

duzəlişlər nəzərə alınmaqla, hesabat dovrü üzrə vergi tutulan mənfəət və ya zərər ilə əlaqədar ödənilməli və ya əvəzi alınmalı olan vergi məbləğidir. **Muvəqqəti fərqlər** - aktiv və ya öhdəliyin balans dəyəri ilə onların vergi bazası arasında olan fərqlərdir. **Daimi fərqlər** - müəyyən növ gəlirlərin vergiyə cəlb olunmaması və ya müəyyən növ xərclərin vergi qanunvericiliyi tərəfindən tanınmaması və yaxud müəyyən vergi hesablamalarına və ya vergi çıxımlarına aid maliyyə hesabatlarında müvafiq məbləğlərin olmaması səbəbindən maliyyə hesabatlarında göstərilən ucot mənfəəti ilə vergi tutulan mənfəət arasında yaranan fərqlərdir. **Vergi bazası** - vergi məqsədləri üçün aktiv və ya öhdəliyə aid edilən məbləğdir. **Investisiya vergi kreditləri** - mənfəət vergisi üzrə yaranan öhdəlik məbləğindən çıxıla bilən, əsas kapitalla çəkilən investisiya xərclərinin müəyyən hissəsidir.

Hazırkı və əvvəlki dövrlər üzrə cari verginin ödənilməmiş məbləği öhdəlik kimi tanınmalıdır. Hazırkı və əvvəlki dövrlər üzrə ödənilmiş məbləğ həmin dövrlər üzrə ödənilməli olan məbləğdən artıq olarsa, artıq olan hissə aktiv kimi tanınmalıdır. Əvvəlki dövrün cari vergisinin əvəzinin alınması üçün keçmiş dövrə keçirilə bilən vergi zərərinə aid səmərə aktiv kimi tanınmalıdır. Cari vergi xərci (və ya gəliri), birbaşa kapitalda tanınan məbləğlər istisna olunmaqla, Mənfəət və zərər haqqında hesabatda tanınmalıdır. Cari vergi məbləğləri həmin və ya digər dövrdə birbaşa kapital hesabının kreditinə və ya debetinə yazılan maddələr ilə əlaqədar olarsa, o zaman cari vergi məbləğləri birbaşa kapital hesabının kreditinə və ya debetinə yazılmalıdır.

Müəssisənin ödədiyi və / və ya təklif etdiyi (əlan etdiyi, lakin hələ ödəmədiyi) dividendlər mənbədən tutulan hər hansı vergilər daxil olmaqla (dividenti alan subyektin adından ödənilməyən hər hansı digər vergilər nəzərə alınmamaqla) Balans hesabatında bölüşdürülməmiş mənfəətdən çıxılaraq tanınmalıdır. Müəssisənin ödəməli olduğu faiz və digər məbləğlər Mənfəət və zərər haqqında hesabatda mənbədən tutulan hər hansı vergilər daxil olmaqla (faizi və ya digər məbləğləri alan subyektin adından ödənilməyən hər hansı digər vergilər nəzərə alınmamaqla) xərc kimi tanınmalıdır.

Muəssisənin aldığı dividendlər, alınmalı olan faiz və digər gəlirlər, mənbədən tutulan hər hansı vergilər daxil olmaqla (alan subyektin gəlir vergisi hesablamaları ilə qarşılıqlı əvəzləşdirilməsi ucun istifadə oluna bilməyən hər hansı digər vergilər nəzərə alınmamaqla) tanınmalıdır.

Odəmə mənbəyində tutulan hər hansı verginin nəticələri cari vergi hesablamalarının bir hissəsi kimi nəzərə alınmalıdır. Ucuncu tərəfin adından vergi orqanlarına odənilən odəmə mənbəyindən tutulan hər hansı verginin nəticəsi cari verginin bir hissəsi kimi nəzərə alınmamalıdır.

Hazırkı Standartın 13 və 14-cu maddələrində qeyd olunan hallardan başqa, bütün digər gəlir və xərclər (onlara hec bir düzəlişlər edilmədən) onların faktiki olaraq alınmalı və ya odənilməli olduğu əsasda vergidən öncəki nəticələrə daxil edilməlidir.

Cari və keçmiş dövrlər üzrə cari vergi öhdəlikləri (aktivləri) quvvədə olan vergi dərəcələri əsasında vergi orqanlarına odənilməli olan (və ya onlardan əvəzi alınmalı olan) məbləğ ilə qiymətləndirilməlidir.

Cari vergi aktivləri və cari vergi öhdəlikləri balans hesabatında digər aktiv və öhdəliklərdən ayrı təqdim edilməlidir. Cari vergi aktivləri və cari vergi öhdəlikləri aşağıdakı şərtlər ödəndikdə qarşılıqlı əvəz olunur:

- muəssisə tanınmış məbləğləri qarşılıqlı əvəz etmək ucun qanuni huquqa malik olduqda;
- muəssisənin niyyəti hesablaşmanı netto əsasında həyata keçirmək ya da aktivləri realizasiya edərək dərhal öhdəliyi yerinə yetirməkdən ibarət olduqda.

Adi fəaliyyətlərdən yaranan mənfəət və ya zərər ilə əlaqədar olan vergi xərcləri (və ya gəliri). Mənfəət və zərər haqqında hesabatda təqdim edilən cari vergi xərclərində əks olunmalıdır.

Hesabat dövrü üzrə cari vergi xərclərinin (gəlirinin) aşağıdakı əsas komponentləri Mənfəət və zərər haqqında hesabatda ayrıca açıqlanmalıdır:

- Azərbaycan Respublikasının vergi sisteminə əsasən müəyyən olunan vergi məbləği;
- Xarici ölkələrin vergi sisteminə əsasən müəyyən olunan vergi məbləği.

Cari vergi xərcinin azaldılması ucun istifadə olunan, əvvəllər tanınmayan vergi zərərindən, vergi kreditindən və ya əvvəlki dövrün müvəqqəti fərqiindən yaranan səmərənin məbləği ayrıca açıqlanmalıdır. Cari dövr üzrə hesablanmış vergini və əvvəlki dövrlərə aid edilmiş hər hansı düzəlişləri ayıd etmək ucun həm Azərbaycan Respublikasının vergiləri, həm də xarici vergi məbləğləri açıqlanmalıdır.

Azərbaycan Respublikasında odənılən vergi məbləğinin ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasından əvvəlki və sonrakı məbləğləri maliyyə hesabatlarında açıqlanmalıdır. Aşağıdakı məlumatlar həmçinin ayrıca açıqlanmalıdır:

- kapital hesabının kreditinə və ya debetinə yazılan maddələr ilə əlaqədar cari vergi məbləğlərinin məcmusu;
- tətbiq olunan vergi dərəcəsinin (dərəcələrinin) hesablanması açıqlanmaqla, vergi xərci (gəliri) ilə tətbiq olunan vergi dərəcəsinin (dərəcələrinin) ucot mənfəətinə hasilindən alınan nəticə arasında rəqəmli müqayisə formasında vergi xərci (gəliri) və ucot mənfəəti arasında olan əlaqənin izahı;
- əvvəlki hesabat dövrü ilə müqayisədə tətbiq olunan vergi dərəcəsinə (dərəcələrində) dəyişikliklərin izahı.

“Cari mənfəət vergisi üzrə” 3 №-li Milli Muhasibat Ucotu Standartı mahiyyət etibarı ilə “Mənfəət verisi” adlı №-li Muhasibat Ucotunun Beynəlxalq Standartı (2006-cı ilin redaksiyası) əsasında hazırlanmışdır. 3 №-li Milli Muhasibat Ucotu Standartı ilə 12 №-li Muhasibat Ucotunun Beynəlxalq Standartı arasında olan əsas fərqlər aşağıdakılardır:

- Milli Muhasibat Ucotu Standartında yer almış “umumi muddəalar” maddəsi bu Standartın Muhasibat Ucotu haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olduğunu göstərmək ucun əlavə edilmişdir. 12 №-li Muhasibat Ucotunun Beynəlxalq Standartında belə maddə mövcud deyil.
- Milli Muhasibat Ucotu Standartının 3-4 maddələrində Muhasibat Ucotu haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq yeni Standartları tətbiq etməli olan kommərsiya müəssisələri müəyyən edilmişdir.

- 12 №-li Muhasibat Ucotunun Beynəlxalq Standartında həm cari, həm də təxirə salınmış mənfəət vergisinin ucot qaydaları öz əksini tapmışdır. 3 №-li Milli Muhasibat Ucotu Standartı yalnız cari mənfəət vergisinə aid olduğu ucun 12 №-li Muhasibat Ucotunun Beynəlxalq Standartında təxirə salınmış mənfəət vergisinə dair bütün maddələr buradan çıxarılmışdır.
- Milli Muhasibat Ucotu Standartına 12 №-li Muhasibat Ucotunun Beynəlxalq Standartında yer almamış əlavə anlayışlar təqdim edilmişdir. Bu anlayışlar daimi vergi fərqlərinə və investisiya vergi kreditlərinə aiddir və Milli Muhasibat Ucotu Standartının asanlıqla anlaşılma bilməsi məqsədilə əlavə edilmişdir.
- 12 №-li Muhasibat Ucotunun Beynəlxalq Standartının bir sıra maddələrində bir çox vergi qanunvericiliklərində istifadə olunan müxtəlif vergi qaydalarına istinad edilir və bütün yurisdiksiyalarda tətbiq edilə biləcək ifadələrdən istifadə edir. 3 №-li Milli Muhasibat Ucotu Standartı yalnız Azərbaycan ucun hazırlanmışdır və başqa ölkələrdə tətbiq edilən ucot qaydalarını nəzərə almır. Beləliklə, bu maddələrdə istifadə edilən ifadələrin bu Standartın yalnız Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyət göstərən müəssisələrə tətbiq edildiyini vurğulamaq ucun onlara düzəlişlər edilmişdir. Milli Muhasibat Ucotu Standartında istifadə edilmiş ifadələr daha sadə və anlaşılma səviyyədə yazılıb.
- 12 №-li Muhasibat Ucotunun Beynəlxalq Standartında yer almamış, lakin 3 №-li Milli Muhasibat Ucotu Standartına əlavə edilmiş maddələr Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsini əks etdirmək məqsədilə əlavə edilmişdir. Ümumiyyətlə, yerli və xarici vergilər və ikiqat vergiqoymanın ləğvinin təsiri ayrıca açıqlanmalıdır. Bu açıqlamalar olmadan, müəssisənin maliyyə hesabatlarının istifadəçiləri müəssisənin cari mənfəət vergisinin xarakteri haqqında natamam biliklərə sahib olacaqlar.
- 12 №-li Muhasibat Ucotunun Beynəlxalq Standartında yer almış misallar və şərhlər 3 №-li Milli Muhasibat Ucotu Standartına daxil edilməmişdir. Bu şərhlər və misallar hər bir Milli Muhasibat Ucotu

Standartını muşayiət edən Şərhlər və Tovsiyələr sənədində öz əksini tapacaq.

- 3 №-li Milli Muhasibat Ucotu Standartı ilə 12 №-li Muhasibat Ucotunun Beynəlxalq Standartı arasında digər əhəmiyyətli fərqlər mövcud deyildir.

NƏTİCƏ

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin iqtisadi inkişafının başlıca istiqamətlərindən biri iqtisadi qanunvericilik toplusunun yaradılması, prosesinin başa çatdırılmasıdır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətlə təsərrüfat fəaliyyəti subyektləri arasında başlıca münasibətlərin; yəni vergi münasibətlərinin qanunvericilik qaydasında təsbit olunması, icra hakimiyyəti orqanlarının vergitutmanın hüquqi tənzimlənməsindəki rolunun məhdudlaşdırılması, vergilərin büdcəyə ödənilməsi qaydalarının və onların məcburi tutulması mexanizminin, həmçinin bu proseslərdə vergi orqanlarının və vergi ödəyicilərinin rolu, vəzifələri, hüquq və səlahiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi vahid qanuni bazaya əsaslanmalıdır.

Son dövrlərdə müəyyən obyektiv (dünya bazarında neftin və neft məhsullarının qiymətlərinin düşməsi, Rusiya iqtisadi böhranının güclənməsi), subyektiv (vergi orqanları tərəfindən vergi nəzarətinin zəifləməsi, vergi tutulan dövrüyyənin uçotdan gizlədilməsi, vergiqoyma üzrə hüquqi qaydaların sürətlə dəyişdirilməsi və s.) səbəblər üzündən dövlət büdcəsinin gəlirləri, xüsusilə də, ölkə daxilində ödənilən vergilər xeyli azalmışdır. Bəziyyətin bu cür dəyişməsi, yəni obyektiv amillərin mənfi təsirinin kompensasiya edilə bilməməsi, həmin amillərin isə getdikcə dərinləşməsi artıq həm iqtisadi siyasətdə, həm də büdcə-vergi siyasətində müəyyən zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Hər şeydən əvvəl, uzun müddət neft və neft məhsullarının ixracından daxil olan valyuta vəsaitləri hesabına həm daxili iqtisadi fəallaşmanı, həm də milli valyutanın manatın mübadilə kursunun saxlanmasını təmin edən imkanların və eyni zamanda ehtiyat pul kütləsinin xeyli azaldığı nəzərə alınmalıdır. Bunu kompensasiya edə biləcək tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu tədbirlərə dövrüyyədəki manat kütləsinin artırılması, mübadilə kursuna müdaxilənin tədricən azaldılması, xarici valyuta ehtiyatlarının artırılması sürətinin azaldılması və daxil olan xarici valyutanın əsas hissəsinin müxtəlif kanallarla daxili iqtisadi fəallaşmaya yönəddilməsi ola bilər. Başqa sözlə, büdcə gəlirlərinin daxili ödəmələrin çoxalması yolu ilə artırılması və beləliklə, büdcənin ixracını xarici (obyektiv) amillərdən asılılığının minimuma

endirilməsi təmin olunmalıdır. Bu isə son nəticədə aparılan sərt maliyyə-kredit siyasətinin tədricən yumşaldılmasına,

Daxili iqtisadi fəaliyyətdə dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi-hüquqi sisteminin qurulmasına gətirib çıxaracaqdır. İqtisadi-hüquqi sistem isə artıq başlanmış olan vergi yükünün azaldılması prosesini davam etdirməli, çoxşaxəli və əksər hallarda şaxələrinin bir-biri ilə ziddiyyət təşkil etdiyi fiskal sahəni tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar kompleksini əvəz etməlidir. Bu həmçinin, daxili istehsalçılar və xarici investorlar üçün sabit investisiya şəraitini yaratmalıdır. Vergi borclarının sürətli artımının qarşısının alınması, vergi ödəyicilərinin əksər hissəsinin öz öhdəliklərini yemə yetirəmk istəməməsi kimi psixoloji amillərin əksər hissəsinin aradan qaldırılması, vergi təşkilatlarının strukturunun modernləşdirilməsi və vergilərin yığılması əmsalının yüksəldilməsi üçün zəruri tədbirlərin icrasını həyata keçirər. Digər tərəfdən qeyd edilən sistem vergitutma mexanizminin yenidən qurulması, bu məqsədlə vergi ödəyicilərinin qeydiyyatının müasir sisteminin yaradılması, vergi bəyannamələrinin doldurulması və təqdim olunması qaydalarının təkmilləşdirilməsi, vergilərin məcburi ödənilməsi elementlərinin kompleks tətbiqi, bu sahədə vergi təşkilatlarının səlahiyyətlərinin artırılması, vergi borclarının əmlaka yönəldilməsi qaydalarının sadələşdirilməsi prosesinin sürətləndirilməsi üçün real şərait yaratmalıdır. Bugün bu qeyd olunanlar özlüyündə bütöv bir iqtisadi-hüquqi sistemdir. Bu isə öz əksini vergi məəcəlləsində tapmalıdır. Bu məəcəllə Azərbaycan Respublikasında vergiqoyma və vergi nəzarəti ilə bağlı bütün məsələlərin tənzimlənməsində istifadə olunan yeganə sənəd rolunu oynamalıdır. Bütün bu xüsusiyyətlər yeni bazar iqtisadiyyatı şəraitində olduqca vacib bir məsələdir. Müvafiq icra təşkilatları Azərbaycan Respublikasının vergi məəcəlləsini hazırlamışlar.

Vergi məəcəlləsinin ümumi və xüsusi hissələrdən ibarət olması təklif edilir.

Ümumi hissədə əks olunan məsələlər ölkəmizdə həyata keçirilən vergi siyasətinin başlıca istiqamətlərini xarakterizə edir. Belə ki, məəcəllədə vergitutma və vergi auditi ilə bağlı məsələlərin tənzimlənməsində istifadə olunan qaydalar və 4 mənalarda dəqiq müəyyən edilir. Qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikasının vergi

sistemi məcəllədə nəzərdə tutulan vergilər, onların ödənişinin təmin olunması üzrə tədbirlərin tətbiqini, vergi nəzarətinin həyata keçirilməsini, habelə vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyətin formaları və metodları təşkil edir. Bələdiyyələrin öz əraziləri üçün müəyyən etdiyi yerli vergilər istisna olmaqla heç kəs məcəllədə nəzərdə tutulmamış vergilərin ödənilməsinə məcbur edilə bilməz. Vergi məcəlləsinin müddəalarına zidd olan normativ - hüquqi aktların vergitutma üçün hüquqi qüvvəsi yoxdur və onlar ləğv edilməlidir. Məcəllə ilə Azərbaycan Respublikasında tətbiq edilən vergilər kimi fiziki şəxslərin gəlirlərindən vergi (gəlir vergisi), hüquqi şəxslərin mənfəətindən vergi (mənfəət vergisi), əlavə dəyər vergisi, aksizlər, torpaq vergisi, əmlak vergisi, mədən vergisi, yol vergiləri (avtonəqliyyat vasitələrinin sahiblərindən əmlak vergisi əvəzinə alınan vergi, avtomobil yollarının istifadəçilərindən vergi, tranzit yol vergisi), sadələşdirilmiş sistem üzrə vergi (bu vergi mənfəət vergisinin, əmlak vergisinin, avtonəqliyyat vasitələrinin sahiblərindən verginin, əlavə dəyər vergisinin əvəzinə ödənilir) müəyyənləşdirilmişdir. Məcəllədə bütün vergilər üzrə dərəcələrin ən yüksək hədləri öz əksini tapmış və qeyd edilmişdir ki, vergilərin hər il üçün tətbiq olunan dərəcələri bu məcəllədə müəyyən edilən dərəcələrdən yüksək olmamaqla müvafiq il üçün qəbul edilən büdcə haqqında qanunla müəyyənləşdirilə bilər. Göründüyü kimi, məsələnin belə qoyuluşu eyni vaxtda bir neçə problemin həllinə imkan verir.

Belə ki, vergilər üzrə dərəcələr artıq icra hakimiyyəti təşkilatları tərəfindən deyil (aksizlər istisna olunmaqla), qanunverici orqan tərəfindən müəyyənləşdirilir. İkincisi isə qanunverici orqan vergi dərəcələrini illik olaraq dəyişə bilmək hüququ ilə müxtəlif proseslərə və qoyulan proqramlara çevik reaksiya vermək imkanı əldə edir. Nəhayət, qeyd etmək lazımdır ki, illik olaraq müəyyənləşdiriləcək vergi dərəcələri məcəllədə təsbit olunan dərəcələrdən aşağı olacağı vergi dərəcələrinin dəyişməsi investorlar üçün investisiya şəraitini yalnız yaxşılaşdıra bilər. Artıq məcəllənin özündə göstərilən maksimum vergi dərəcələrinin bir çoxu bu gün qüvvədə olan vergi dərəcələrindən aşağıdır.

Məcəllənin həll edəcəyi ikinci böyük problem dünya praktikasına uyğun olaraq vergi uçotunun mühasibat uçotundan ayrılmasıdır. Yəni xərclərin mühasibat uçotundan ayrılmasıdır, yəni xərclərin mühasibat uçotunda necə əks etdirilməsindən asılı olmayaraq vergiyə cəlb olunan mənfəətin hesablanması zamanı aşağıdakı prinsip tətbiq edilir: gəlirlərdən çıxılması məcəllə ilə müəyyənləşdirilmiş xərclərdən başqa bütün digər xərclər gəlirlərdən çıxılır. Daha doğrusu, bu sahədə mövcud olan və daima mübahisə xarakteri daşıyan ziddiyyətlər ləğv edilir. Məcəllədə gəlirlərdən çıxılmasına icazə verilməyən xərclər kimi aşağıdakılar təsbit edilmişdir:

- əsas vəsaitlərin alınmasına və qurulmasına çəkilən xərclər, həmçinin aktivlərin dəyərini artıran xərclər;
- iqtisadi fəaliyyətlə bağlı olmayan xərclər (Məcəllədə "iqtisadi fəaliyyət" anlayışı tam açılır);
- əyləncə və yemək xərcləri, işçilərin mənzil və digər xarakterli xərcləri (sahibkarlıq fəaliyyəti əyləncə və ya sosial xarakter daşıyan vergi ödəyicisinin xərcləri bu cür fəaliyyət çərçivəsində çəkilirsə, müvafiq olaraq əyləncə və sosial xərclər gəlirdən çıxılır);
- fiziki şəxslərin fərdi istehlaka və ya əmək haqqının alınması ilə bağlı olan xərcləri;
- ödənilmiş iş mənfəət vergisi və ya gəlirdən hesablanan hər hansı digər vergi;
- ölkənin və ya digər dövlətin, yaxud yerli idarəetmə orqanının büdcəsinə ödənilmiş maliyyə sanksiyaları.

Aşağıdakı xərclərin gəlirdən çıxılması dəqiq qayda ilə məhdudlaşdırılmışdır:

- kreditlər üçün ödənilən faizlərin;
- ümitsiz və şübhəli borcların;
- entiyat sığorta fondlarına ayırmaların;
- amortizasiya ayırmalarının;
- təmir xərclərinin;

- sığorta ödənişlərinin;
- geoloji-kəşfiyyat işlərinə və təbii ehtiyatların hasilatına hazırlıq işlərinə çəkilən xərcləri.

Bütün digər xərclər tam məbləğdə gəlirlərdən çıxılır. Məcəllədə təklif olunur ki, hər hansı şəxsin mənafeyi üçün istifadə edilən istənilən məbləğ həmin şəxsə ödənilmiş məbləğ sayılır və bu məcəlləyə uyğun olaraq vergiyə cəlb edilir. Məhz bu müddəa əsasında fiziki şəxslərin vergi tutulan gəlirlərinə təqvim ili ərzində alınan və dəyəri 100 mln. manatdan yuxarı olan hədiyyə və mirasların (əgər bunlar valideyndən, övladdan, qardaşdan və ya bacıdan alınarsa 100 mln. manatdan çox olan hissənin 70%-i azad edilir) məbləği də aid edilmişdir.

Məcəllədə öz əksini tapan növbəti məsələ vergi güzəştlərinin sistemləşdirilməsidir. Vergi güzəştlərinin qanunverici təşkilat tərəfindən təsbit olunması təcrübədə son dərəcə zəruri olan məsələlərdən biridir. Məcəllə ilə hər hansı icra hakimiyyəti təşkilatına əlavə vergi, güzəşt müəyyənləşdirmək hüququ verilməmişdir. Digər tərəfdən, ayrı-ayrı vergilər üzrə güzəştlərin verilməsi zamanı vahid sistem tətbiq edilmişdir. Başqa sözlə, gəlir vergisi üzrə müəyyənləşdirilən güzəştlər eyni şəkildə əmlak vergisinə də, avtonəqliyyat vasitələrinin sahiblərindən vergiyə də şamil edilmişdir.

Məcəllədə əlavə dəyər vergisinin hesablanması və ödənilməsinin dəqiq mexanizmi müəyyənləşdirilmiş və bu zaman dövriyyənin həcminə görə əlavə dəyər vergisinin ödəyicilərinin qeydiyyatı prinsipi əsas götürülmüşdür. Belə ki, 3 aylıq dövriyyəsinin həcmi 125 milyon manatdan aşağı olan şəxslər əlavə dəyər vergisinin ödəyicisi kimi qeydiyyat üçün ərizə verməyə bilərlər. Belə halda onlar sadələşdirilmiş sistem üzrə verginin ödəyicisinə çevrilirlər ki, bu da kiçik və orta sahibkarlar üçün əlverişli vergi sisteminin tətbiqi deməkdir.

Məcəllədə minimum əmək haqqı anlayışından imtina edilmiş, "ölçü vahidi" kimi əmək haqqının vergi tutulmayan minimumu əsas götürmək təklif olunur ki, bu da vergi münasibətlərinin tənzimlənməsində son dərəcə mühümdür.

Məcəllənin ümumi hissəsində müəyyənləşdirilmiş vergi münasibətlərinə nəzarət edilməsi, bu münasibətlərin pozulması halları cərimələrin tətbiqi və bu kimi hallar xüsusi hissədə təsbit edilmişdir.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYATLARIN SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının «Mühasibat uçotu haqqında» qanunu. Bakı - 1998.
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı -2001.
3. Azərbaycanın statistik göstəriciləri - 2013-ci il. Bakı, «Səda" nəşriyyatı, 2000.
4. Т.Ф.Юткина. Налоги и налогообложение. М., "ИНФРА", 2006
5. Экономика. Под.ред.А.С.Булатова. Изд. "БЕК", 1997.
6. Е.М.Майбурд. Введение в историю экономической мысли (от пророков до профессоров). М., "Дело", 1996.
7. Mühasibat işi - Normativ sənədlər toplusu. Bakı, 2000-ci il.
8. Кондраков Н.П. Бухгалтерский учет. Учебное пособие, 2-ое изд. М., 2008
9. Любушин Н.П. и др. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия. М., ФНИТИ, 2007
10. Ю.Анализ экономики. Под.ред.В.Е.Рыбалкина, Москва, "Международные отношения", 1999г.
11. Управленческий учет под. ред. А.Д.Шеремета. Москва, ИД ФБК пресс, 1999
12. Стоун Д., Хитгинг К, Бухгалтерский учет и финансовый анализ. М, Сирин 2008 г.
13. Бухгалтерский учет и аудит. Под.ред.П.И.Камышанов. Москва, 2014
14. Ларинов А.Д., Леонтева Ж.Г., Станков П. Бухгалтерский учет. 2009
15. Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа. М., "Финансы и статистика". 1998г.
16. Абрютин М.С., Грачев А.В. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия. М., Дело Севис, 1998г.
17. Е.П.Козлова и Н.В.Парашутин "Бухгалтерский учет в промышленности" Москва 2001

18. Блейк Д., Амато. Европейский бухгалтерский учет. М., 1997
19. Анализ хозяйственной деятельности в промышленности. Под.ред. В.И.Строжева. Минск, "Высшая школа", 1997г.
20. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятий. Минск-Москва, 1997г.
21. Бухгалтерский учет в промышленности. Москва-2005(под.ред. Безрукин П.С.)
22. Бухгалтерский учет и экономический анализ (под.ред. Шеремет А.Д.) Москва-1996
23. Бухгалтерский учет. Под.ред. И.Е.Тишкова, Мн., 1996
24. Международные стандарты учета. М., 1995
25. Q.Rzayev. «Mühasibat uçotu və audit» Bakı. Təhsil Nəşriyyatı, 2008 -ci il
26. S.Səbzəliyev, Ə.Daşdəmi rov. Vergiqoymanın uçotu və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri. «İqtisadiyyat və audit» jurnalı №4, 2002 -ci il
27. Ə.Daşdəmirov. Vergiyə cəlb olunma əməliyyatlarının uçotu», «Ekspert» jurnalı
28. Ə.Sadıqov və b. Mühasibat uçotu. Bakı – 2015
29. S.Səbzəliyev, V.Quliyev. İdarəetmə uçotu. Bakı - 2014
30. S.Səbzəliyev, Q.Abbasov. Xidmət sahələrində mühasibat uçotu. Bakı – 2015
31. Бухгалтерский учет в сфере услуг. Москва – 2011
32. Международные Стандарты финансовой отчетности под. Ред. Н.Г.Сапожниковой. Москва – 2012
33. М.А.Вахрушина и др. Международные стандарты учета и финансовой отчетности. Москва – 2005
34. Т.М.Рогуленко, С.В.Пономорева и др. Бухгалтерский финансовый учет. Москва – 2011
35. Д.А.Панкова. Бухгалтерский учет и анализ в зарубежных странах. Москва – 1998
36. Е.А.Байко. Бухгалтерская (финансовая) отчетность. Ростов –на Дону 2005

Резюме

Формирование и совершенствование налогового учета в Азербайджане.

Целью диссертации является определение роли формирования и совершенствования налогового учета и отчетности в современных условиях и выработка рекомендаций по совершенствованию структуры налогового тарифа Азербайджанской Республики, непротиворечащей международным обязательствам и национальным интересам государства.

Summary

Formation and improvement of tax accounting in Azerbaijan.

The aim of the thesis is to determine the role of the formation and improvement of tax accounting and reporting in the present conditions and make recommendations for improving the structure of the tax rate of the Azerbaijan Republic, consistent international obligations and national interests.

